

Za ili protiv života na selu?

Kuzmić, Tihana

Master's thesis / Diplomski rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:131:099598>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-18**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

Sveučilište u Zagrebu

Filozofski fakultet

Odsjek za sociologiju

DIPLOMSKI RAD

Za ili protiv života na selu?

Stavovi visokoobrazovanih mladih ljudi o životu na hrvatskim
selima

Studentica: Tihana Kuzmić

Mentorica: doc. dr. sc. Tijana Trako Poljak

Zagreb, rujan 2020.

Sadržaj

1. Uvod.....	2
2. Relevantnost, ciljevi i svrha rada.....	4
3. Teorijska pozadina rada.....	5
3.1. Distinkcija ruralnog i urbanog područja.....	5
3.2. Globalni procesi koji utječu na selo.....	7
3.2.1. Deagrarizacija.....	8
3.2.2. Ruralni egzodus i deruralizacija.....	10
3.3. Infrastruktura hrvatskih sela.....	13
3.4. Mladi na selu.....	14
3.5. Visokoobrazovani na selu.....	15
3.6. Odljev mozgova.....	17
3.7. Revitalizacija sela.....	18
3.8. Hipoteze istraživanja.....	20
4. Metodologija istraživanja.....	21
5. Rezultati istraživanja.....	23
5.1. Socio-demografska obilježja ispitanika.....	23
5.2. Iskustvo života na selu.....	23
5.3. Za ili protiv života na selu?.....	25
5.5. Infrastrukturna opremljenost sela.....	31
5.4. Tvrdnje vezane uz prednosti i nedostatke sela u odnosu na grad.....	35
5.7. Ograničenja i nedostaci istraživanja.....	44
6. Zaključak.....	45
8. Literatura.....	49

1. Uvod

Hrvatska se sela danas suočavaju s ozbiljnim demografskim problemom čija su ključna obilježja senilizacija, odnosno starenje stanovništva i odlazak/ne povratak mladih stanovnika sela. Ovu činjenicu potvrđuje podatak da je udio seoskog u ukupnom stanovništvu u posljednjih pedesetak godina sa 74,6% (1953.) pao na 44,72% (2011.) (Pokos, 2002; DZS, 2011). Proces depopulacije godinama predstavlja velik problem u Hrvatskoj, a u najvećoj mjeri se odražava upravo kroz proces deruralizacije koji direktno utječe na proces deagrarizacije. Ljudi koji ostaju na selima pretežito su starije životne dobi i većina ih se ne bavi poljoprivredom (Šundalić, 2010), pa zajedno sa selom polako odumire i poljoprivreda kao djelatnost. O odlasku mladih govore i podaci prosječne starosti stanovništva koja je u posljednjih pedesetak godina s 30,7 godina (1953.) porasla na 41,7 godina (2011.) (DZS, 2011). Mlađe stanovništvo sa sela odlazi u potrazi za boljim uvjetima života poput zaposlenja, boljeg posla ili pak obrazovanja, a njih najčešće pronalaze u gradovima u kojima ima više radnih mjesta pa je tako i šansa za pronalaskom posla veća (Hodžić, 2006). Također, velik broj mladih koji odlaze u gradove zbog obrazovanja nikada se ne vrate na selo. Najveći broj onih koji ostaju u gradovima čine mladi koji su ostvarili visoko obrazovanje (Hodžić, 2006). Nakon nekoliko godina života u gradu, teško se odlučuju na povratak u rodna sela - zbog toga je čak 46,7% gradskog stanovništva Hrvatske seoskog porijekla (Hodžić, 2006). Oni koji bolje uvjete života ne nađu u gradovima primorani su napustiti Hrvatsku i potražiti ih u inozemstvu. Razloge napuštanja sela kao mjesta stanovanja pronalazimo i u infrastrukturnoj opremljenosti hrvatskih sela. Nedostatak komunalne i prometne infrastrukture, obrazovnih institucija, zdravstvenih ustanova te kulturnih i društvenih ustanova dovodi do toga da mladi odlaze u gradove koji su infrastrukturno opremljeniji od hrvatskih sela. Odlasku stanovnika najviše podliježu zabačenija sela čija prometna povezanost s obližnjim gradovima nije dobra - jer upravo je loša prometna povezanost zapreka sveukupnom razvitku sela, a uvelike otežava i smanjuje kvalitetu svakodnevnog života seoskog stanovništva (Župančić, 2005). Prema popisu stanovništva iz 2011. godine bez stanovnika je ostalo čak 150 naselja, dok ih je onih sa 100 ili manje stanovnika 2 653 što je gotovo 40% ukupnog broja naselja u Hrvatskoj (DZS, 2011).

Istraživanje koje je proveo Šundalić (2006) na području Slavonije i Baranje pokazalo je da većina seoskog stanovništva želi i dalje živjeti na selu, dok stanovnici grada žele ostati u njemu. Što se tiče mlađih ispitanika, istraživanje je pokazalo da je omjer onih koji žele živjeti na selu i onih koji žele živjeti u gradu podjednak. Želja za ostanom na selu izrazito je prisutnija kod obrazovanijeg dijela populacije, što autor povezuje s osjećajem pripadnosti pojedinim društvenim skupinama, u ovom slučaju obitelji (Šundalić, 2006). Ovo istraživanje nam ipak daje nadu da je moguće zaustaviti ili barem usporiti proces deruralizacije ukoliko ispravno detektiramo i učinkovito politikama djelujemo da razloge za odlazak/ne povratak na selo umanjimo ili uklonimo, a one za ostanak/povratak pojačamo.

S obzirom na to da mladi predstavljaju ključne aktere za spas sela od odumiranja, pri čemu su posebno zanimljivi visokoobrazovani mladi ljudi koji nerijetko nakon odlaska iz sela u grad na studij tamo i ostaju zbog različitih razloga, u ovom radu fokusirat ćemo se upravo na visokoobrazovano mlado stanovništvo i razloge njihovog odlaska sa sela i njihov ostanak u gradovima, ali i razloge njihovog odlaska/povratka na selo.

U prvom dijelu rada, osim ciljeva i svrhe rada, iznijet ćemo teorijski koncept rada koji se temelji na postojećoj literaturi uglednih domaćih sociologa sela te postojećim statističkim podacima o ruralnoj razvijenosti u Hrvatskoj. Najprije ćemo raspraviti distinkciju ruralnog i urbanog, te sela i grada. Detaljnije ćemo objasniti dva procesa zbog kojeg hrvatska sela ostaju bez stanovnika (ruralni egzodus/deruralizacija i deagrarizacija). Razloge zbog kojih mladi napuštaju sela potražiti ćemo u analizi postojećih radova o infrastrukturnoj opremljenosti hrvatskih sela te položaja mladih i visokoobrazovanih u seoskim naseljima. Na kraju ćemo kratko se dotaknuti i povezane teme odljeva mozгова iz Hrvatske.

Drugi dio rada donosi empirijsko istraživanje metodom online ankete koje je provedeno na prigodnom uzorku studentske populacije šest fakulteta Sveučilišta u Zagrebu (N=582). Fakulteti na kojima je istraživanje provedeno su: Prirodoslovno-matematički fakultet, Fakultet strojarstva i brodogradnje, Agronomski fakultet, Šumarski fakultet, Filozofski fakultet i Akademija likovnih umjetnosti, čime su pokrivena ključna područja: prirodoslovno, tehničko, biotehničko, humanističko, društveno i umjetničko područje. Studente smo pitali o njihovoj percepciji prednosti i nedostataka života na selu i gradu u Hrvatskoj, kao i o njihovim željama vezanim uz ostanak življenja u gradu ili odlaska na selo. Osim toga, ispitali

smo i koji infrastrukturni elementi su ključni za njihov odlazak/povratak na selo. Odgovori su dodatno korelirani sa ispitanim socio-demografskim obilježjima ispitanika (spol, fakultet, godina studija, religioznost, politička opredijeljenost, veličina mjesta najduljeg prebivanja) analizom varijance kako bismo utvrdili postoje li statistički značajne razlike, posebice s obzirom na želju za životom na selu.

2. Relevantnost, ciljevi i svrha rada

Revitalizacija hrvatskih sela moguća je samo ako mlade naraštaje potaknemo na ostanak, odnosno povratak u ruralna područja. Da bismo to ostvarili, potrebno je ispitati koji faktori imaju utjecaj na odluku mladih o ostanku/povratku. U ovom radu fokusirani smo na visokoobrazovano mlado stanovništvo jer daljnje obrazovanje je često prvi korak ka trajnom odlasku mladih iz sela, dok njihovo visoko obrazovanje predstavlja svojevrsan kapital koji je važno iskoristiti za razvoj sela. Visoko obrazovanje odvija se u većim gradovima i zbog toga su mladi primorani na napuštanje svojih rodni mjesta i preseljenje. Nakon nekoliko godina obrazovanja i života u gradu mladi ljudi se teško odlučuju na povratak i često nastavljaju svoj život u gradovima. Zato je glavni cilj ovog rada utvrditi koji su razlozi zbog kojih se dio visokoobrazovane mlade populacije vraća/odlazi živjeti na selo, a dio ne vraća/ne odlazi živjeti na selo nakon završenog studija. Važno je naglasiti da istraživanje nije orijentirano samo na povratak mladih ljudi u svoja rodna sela, već i poticanje mladih ljudi rođenih u gradu na preseljenje na selo. Dio istraživanja odnosi se na infrastrukturne elemente opremljenosti hrvatskih sela za koje mladi smatraju da su iznimno važni u njihovoj odluci o povratku/preseljenju na selo. Tako želimo dobiti uvid na koji način bi se hrvatska sela trebala modernizirati kako bi privukla mlade. Koliko je i je li uopće važno da se krene s ulaganjima u komunalnu i prometnu infrastrukturu hrvatskih sela i je li potrebno da se zdravstvene, obrazovne, kulturne, financijske i uslužne institucije grade u selima. Naravno, jasno nam je da razinu infrastrukturne opremljenosti koju imamo u gradovima ne možemo postići i u selima, jer time bi se izbrisala granica između ruralnog i urbanog, no želimo ispitati kakve stavove o tome imaju mladi i bez kojih se infrastrukturnih elemenata nikad ne bi odlučili na život na selu. U istraživanju ispitujemo i pogled mladih na život na selu u usporedbi sa

životom u gradovima, koji su to, i postoje li, eventualni stereotipi i predrasude o životu na selu, odnosno gradu. Utvrđivanjem stavova o selu i gradu mogli bismo doprinijeti smanjenju ili nestanku eventualnih negativnih stavova. Osim navedenog, istraživanjem želimo ispitati i stavove mladih visokoobrazovanih ljudi o odlasku iz Hrvatske nakon studija. Osim problema deruralizacije želimo se dotaknuti i problema odljeva mozgova koji predstavlja kočnicu za gospodarski rast i razvitak cijele zemlje. Ovo istraživanje će nam dati uvid u stavove visokoobrazovanih mladih ljudi o životu na selu te smatramo da bi dobiveni rezultati mogli biti od iznimne važnosti za preinake u lokalnim politikama kojima bi se privuklo mlade visokoobrazovane ljude na hrvatska sela. Dodatna vrijednost ovakvih novijih istraživanja je činjenica da je ruralna sociologija u Hrvatskoj posljednjih desetak godina zamrla i da je nužno imati novije empirijske podatke kako bi ruralna područja i u domaćem znanstvenom diskursu ponovno dobila važno mjesto koja sve više ponovno prepoznaju europske i svjetske strategije vezano za niz tema poput važnosti sela za očuvanje kulturne i biološke raznolikosti, nacionalnu sigurnost povezano s proizvodnjom domaće hrane i dr.

3. Teorijska pozadina rada

3.1. Distinkcija ruralnog i urbanog područja

Kada bismo tražili jedinstvenu definiciju ruralnog ili urbanog ne bismo je našli. Dilema oko definiranja ruralnog i urbanog područja traje već dugi niz godina. Čak nailazimo i na autore koji se bave ruralnim čitav svoj život, a još uvijek nisu sigurni kako definirati ruralno. Župančić (2002:35) se tako pita:

„Što uopće danas znači ruralno? Označavaju li se time društveni, ekonomski, prostorni entiteti ili je riječ o svojevrsnoj kombinaciji tih komponenti i fenomenu koji nema jasno oivičene granice i sadržajnu koherenciju“.

Mnogi autori pokušali su definirati sastavnice pomoću kojih možemo razlikovati ruralno od urbanog. Pa su tako Sorokin i Zimmerman (1929. prema Župančić, 2005) definirali devet varijabli za razlikovanje ruralnog od urbanog: profesionalna struktura, prirodna i društvena

okolina, veličina naseobine, gustoća naseljenosti, homogenost i heterogenost populacije, društvena pokretljivost, smjer migracija, društvena stratifikacija i sustav stratifikacije.

Maja Štambuk je definirala tri glavne sastavnice ruraliteta:

1. Temeljne materijalne pretpostavke (zemlja, poljoprivredna djelatnost, ostale djelatnosti, seoski krajolik)
2. Individualno-društvena razina ruralnosti (pojedinaac, obitelj, rodbina, seoska zajednica)
3. Odnosi zemljišnih površina i poljoprivrede, zemljišta i ostalih djelatnosti, poljoprivrede i krajolika, ostalih djelatnosti i krajolika, poljoprivrede i ostalih djelatnosti (Štambuk, 1993).

Ruralno se odnosi na prostor u kojem je dominantna djelatnost poljoprivreda i šumarstvo, odnosno prostor u kojem prevladava primarni sektor djelatnosti u kojem najčešće radi lokalno stanovništvo. Prostor ruralnog organiziran je mnoštvom manjih naselja, sela i gradića niske gustoće naseljenosti. Ta naselja razmještena su unutar agrarnog i šumskog pejzaža. Karakteristika naselja koja se nalaze u ruralnim područjima je niska razina tehničke i komunalne infrastrukture i nedostatak institucija i ustanova društvenog standarda. Osim toga, način života u ruralnim područjima obilježen je pripadnošću malim zajednicama, koje krasi bliski odnosi, osjećaj pripadnosti i sigurnost. Seoska kultura, u odnosu na masovnu kulturu koja je karakteristična za gradove, ima određenu posebnost (Župančić, 2002). U ruralnim područjima osnovni oblik naselja je selo, dok je u urbanim područjima grad. „Selo ostavlja utisak nečega prirodnog („prirodna sredina“), nečeg što organski raste, dok grad daje utisak nečega umjetnog i planiranog („tehnička sredina“)“ (Kostić, 1966:129). U Članku 5. Zakona o lokalnoj i područnoj (regionalnoj) samoupravi grad je definiran kao:

„...jedinica lokalne samouprave u kojoj je sjedište županije te svako mjesto koje ima više od 10.000 stanovnika, a predstavlja urbanu, povijesnu, prirodnu, gospodarsku i društvenu cjelinu. U sastav grada kao jedinice lokalne samouprave mogu biti uključena i prigradska naselja koja s gradskim naseljem čine gospodarsku i društvenu cjelinu te su s njim povezana dnevnim migracijskim kretanjima i svakodnevnim potrebama stanovništva od lokalnog značenja“ (Zakon o lokalnoj i područnoj (regionalnoj) samoupravi, NN 33/2001-569).

Dok definicije sela u spomenutom zakonu nema. Zato A. Hodžić selo definira kao „relativno trajno nastanjen prostor manje skupine ljudi koji se bave poljoprivredom“ (Hodžić, 2006:11). Mnogi se ne bi složili s ovom definicijom s obzirom na to da se sve manji postotak stanovništva na selu bavi poljoprivredom. Problematika dihotomije sela i grada utjecala je i na popise stanovništva, pa se tako tijekom godina mijenjala i klasifikacija naselja. „U Popisu stanovništva 1961., prvi su put sva naselja diferencirana prema tipu na gradska, seoska i mješovita. Model diferencijacije koristio se dvjema varijablama: veličina naselja (izraženu brojem stanovnika) te udio nepoljoprivrednog stanovništva kao pokazatelj socioekonomske strukture naselja. Istovjetan model primijenjen je i pri Popisu 1971.“ (DZS, 2011:9). U Popisu 1981. godine takav model se napušta, nestaje podjela između seoskih i mješovitih naselja, a gradskim naseljima se označavaju sva naselja koja su na temelju pravnog akta u tom trenutku klasificirana kao gradska, posljedica izmjene modela je gotovo udvostručenje broja gradskih naselja. Taj model koristi se i u Popisu iz 2001. godine, ali dolazi do promjene zbog novog teritorijalnog ustroja Hrvatske nakon osamostaljivanja. Trenutna klasifikacija naselja u Hrvatskoj dijeli na gradska i ostala naselja (DZS, 2011). Upravo zbog ovakvih distinkcija u popisima stanovništva nemoguće je definirati točan broj seoskih naselja u Hrvatskoj.

Ono što sa sigurnošću možemo reći je da selo (ruralno) ne postoji bez grada (urbanog) i suprotno. Ta dva pojma predstavljaju suprotnosti koje su u stalnom konfliktu. Svi bismo se mogli složiti s time da nam je potrebna svojevrsna stabilnost i ravnoteža između urbanog i ruralnog. Na taj način možemo očuvati kvalitetu života stanovnika ruralnih i urbanih područja.

3.2. Globalni procesi koji utječu na selo

Pojavom industrijalizacije i modernizacije nakon 2. svjetskog rata u Hrvatskoj započeo je i proces propadanja sela. „Modernizacijski procesi su izmijenili glavne značajke seljačkog društva, doveli do njegove integracije u globalne društvene tokove, a istodobno je i globalno društvo transformirano u industrijsko – urbani tip društvene organizacije“ (Župančić, 2000:39). Proces industrijalizacije doveo je do degradacije primarnog sektora djelatnosti

(poljoprivrede), te smanjenja važnosti ljudskog rada koji se sada prebacuje na proizvodnju pomoću strojeva. Industrijalizacijom se glavina proizvodnje premješta u gradove i dolazi do deagrarijacije (napuštanja poljoprivrede kao djelatnosti i prelazak stanovništva u nepoljoprivredne djelatnosti). Premještanjem glavine proizvodnje u gradove, dolazi i do premještanja stanovništva iz sela u gradove. Kao posljedica javlja se „snažna depopulacija, a ponegdje i prava socijalna i demografska depresija u znatnom dijelu seoskog prostora (Župančić, 2000:39). Povećanje stanovništva u gradovima utječe na njihovo širenje. Priljevom stanovništva u gradove pojavljuje se ruralni egzodus koji se odnosi na masovno napuštanje sela kao mjesta stanovanja. „Snažan ruralni egzodus i premještanje stanovništva u manji broj gradskih naselja i prosperitetnijih regija, kao posljedica oligocentričnog industrijskog i urbanog razvoja Hrvatske, ... uz prateće populacijske probleme (stalno smanjenje prirodnog priraštaja u selima), doveo je do krupnih demografskih poremećaja u većem dijelu Hrvatske“ (Župančić, 2000:40). Odlaskom stanovništva dolazi i do nestajanja tradicionalnih vrijednosti i obrazaca seljačkog načina života - deruralizacije. Iz sela odlazi pretežito mlađe stanovništvo, što bitno utječe na starenje seoskog stanovništva (senilizaciju). O procesima deagrarijacije i ruralnog egzodusa seoskog stanovništva detaljnije ćemo u nastavku.

3.2.1. Deagrarijacija

Kada pogledamo istraživanja koja se bave demografskim promjenama hrvatskog ruralnog područja (Braičić i Lončar, 2012; Bognar, 1990; Lajić i Mišetić, 2013), bila ona novijeg ili starijeg datuma, uvijek nailazimo na dva glavna procesa: deagrarijaciju i ruralni egzodus. Kao što smo rekli ranije, deagrarijacija predstavlja „prestanak bavljenja primarnim djelatnostima (poljoprivredom i šumarstvom) seoskog stanovništva koje, ne mijenjajući nužno mjesto stanovanja prelazi u druge gospodarske grane“ (Geografija.hr, 2020). Stanovništvo koje se do pojave industrijalizacije pretežito bavilo poljoprivredom odlazi u nove grane djelatnosti. Industrijalizacijom dolazi do razvoja drugih djelatnosti koje postaju ekonomski isplativije u usporedbi s poljoprivredom. To je jedan od razloga zašto poljoprivreda pada u drugi plan. Osim toga, „radnička klasa postaje vodeća snaga društva“

(Puljiz, 2002:374) te se rad u poljoprivredi počinje gledati kao manje vrijedan. Pojavom industrijalizacije dolazi i do pojave tzv. seljaka-radnika koji rade u tvornicama ali nisu u potpunosti napustili poljoprivredu. „Neki od njih zapošljavaju se u lokalnoj seoskoj industriji, a većina putuje na posao u najčešće susjedni grad i svakodnevno se vraća“ (Štambuk, 1991:6). Potreba za radom u tvornicama javlja se zbog toga što poljoprivreda postaje sve manje plaćena i gotovo neisplativa djelatnost. Seljačko stanovništvo dijeli se u tri kategorije, one koji u potpunosti napuštaju poljoprivredu, seljake-radnike i vrlo mali broj onih koji čija je primarna djelatnost i dalje poljoprivreda. Važno je naglasiti da deagrarizacija nužno ne mora značiti urbanizaciju, odnosno, napuštanje poljoprivrede kao djelatnosti ne mora značiti odlazak stanovništva u gradove, „deagrarizacija i urbanizacija međusobno se odnose kao koncentrični krugovi: deagrarizacija je veći, a urbanizacija manji krug“ (Puljiz, 2002:4). Ono što je bila velika prekretnica u procesu deagrarizacije su bile prednosti stalnog zapošljavanja - „iz radnog odnosa proizlazi zdravstveno i mirovinsko osiguranje, dječji doplatak, te drugi oblici ekonomske i socijalne sigurnosti (mogućnost kredita, stalni priljev novčanog dohotka, povoljniji politički status)“ (Puljiz, 2002:9). Puljiz proces deagrarizacije dijeli u dva vala. Prvi val ili „direktni transfer“ javlja se početkom šezdesetih godina. Odnosi se na poljoprivrednike koji su zamijenili zanimanje bez prethodne pripreme, poslove nalaze u tvornicama, gradilištima i sl; a eventualne kvalifikacije stječu za vrijeme radnog odnosa. Drugi val naziva „indirektnim transferom“ i on se odnosi na poljoprivrednike koji mijenjaju zanimanje putem školovanja. Ovaj val pojavljuje se uvođenjem obaveznog školovanja (Puljiz, 2002). Drugi val ili tip deagrarizacije je dominantan i danas. Više nego ikada naglasak je na obrazovanju mladih tokom kojeg mladi jako rijetko odabiru zanimanja vezana uz poljoprivredu. Malu potražnju za poljoprivrednim zanimanjima u srednjim školama pokazuje i činjenica da u Hrvatskoj imamo svega 11 srednjih škola koje su vezane uz poljoprivredu, od kojih je 3 šumarskih ili drvodjelskih (E-usmjeravanje, 2020). A ako pogledamo ustanove visokog obrazovanja, postoji 69 poljoprivrednih smjerova na 11 sveučilišta i veleučilišta diljem Hrvatske (MOZVAG-preglednik studijskih programa, 2020). Poljoprivrednici koji sudjeluju u deagrarizaciji dijele se u tri tipa s obzirom na napuštanje/ostajanje na zemljišnom posjedu. Prvi tip predstavljaju oni koji napuštaju poljoprivredu, ali i selo kao mjesto stanovanja. Drugi tip su oni koji ostaju živjeti na posjedu ali mijenjaju zanimanje u nepoljoprivredno. I treći tip, oni koji odlaze na rad u inozemstvo,

ali se planiraju vratiti na posjed (Puljiz, 2002). One koji se odupiru procesu deagrarizacije M. Štambuk dijeli u one poljoprivrednike koji su obrazovaniji i idu u korak s modernizacijom, te poljoprivredu pokušavaju izjednačiti s ostalim zanimanjima. I one koji se nisu mijenjali, „tradicionalnim seljacima“, za koje smatra da će se ili transformirati i krenuti u korak s procesom modernizacije ili će nestati (Štambuk, 1991). Iako je proces deagrarizacije izuzetno štetan za sela, on zapravo pozitivno utječe na ekonomski razvoj zemlje. Pa se tako, „pomoću stope smanjenja poljoprivrednog stanovništva često procjenjuje brzina ekonomskog razvoja neke zemlje. Redukcija broja poljoprivrednika neizbježna je posljedica ekonomskog razvoja. Transfer radne snage iz poljoprivrede uvjet je razvoja industrije“ (Puljiz, 1970:19). No, bez obzira na to, potrebno je postići balans između broja poljoprivrednih i nepoljoprivrednih zanimanja, te kreirati politike koje će poljoprivredu prilagoditi ubrzanim promjenama koje su postale svakodnevna pojava (mehanizacija, okrupnjavanje posjeda itd.).

Dokaz da proces deagrarizacije u Hrvatskoj traje još i danas govore brojke zaposlenih u poljoprivrednim djelatnostima. Pa se tako, prema zadnjem izvješću Ministarstva poljoprivrede, postotak zaposlenih u poljoprivredi u Hrvatskoj od 2017. do 2018. godine smanjio za 0,03%. No, ako pogledamo smanjenje broja od 2016. do 2017. godine (0,9%) i 2015. do 2016. godine (3,9%) (Ministarstvo poljoprivrede, 2020), možemo primijetiti da se proces deagrarizacije postepeno smanjuje, što nam daje nadu da ćemo uskoro govoriti o povećanju broja poljoprivrednika u Hrvatskoj. Prostora za napredak ima u povećanju postotka poljoprivrednika u ukupnom broju zaposlenih u Hrvatskoj koji se od 2016. do 2018. godine nije mijenjao (2,6%) (Ministarstvo poljoprivrede, 2020).

3.2.2. Ruralni egzodus i deruralizacija

Ruralni egzodus označava proces napuštanja sela kao mjesta stanovanja i odlazak stanovništva u gradove. Ova migracija predstavlja, ne samo mijenjanje mjesta stanovanja, već i mijenjanje zanimanja i klasnog položaja (Cifrić, 1978). Iz sela najčešće odlaze mladi koji obrazovanje koriste kao svojevrsnu kartu za izlazak iz poljoprivrede i iz seoskih naselja. To predstavlja veliki problem jer odlaskom mladih iz sela odlazi velik dio reproduktivno

sposobnog stanovništva, što znači da u selima imamo manje novorođenih. Smanjenjem broja novorođenih dolazi do tzv. senilizacije sela, odnosno starenja seoskog stanovništva. U Hrvatskoj imamo čak 12% naselja u kojima je stanovništvo staro 60 i više godina i ta područja nazivamo „demografski depresivnim naseljima“ (Mrđen i Marić, 2018). Odlaskom mlađih stanovnika „pogoršane su biološke i obrazovne strukture, tako da u depopulacijskim naseljima ostaje malobrojno stanovništvo koje postaje ograničavajući činilac daljnjeg razvoja“ (Nejašmić, 1990:47). Zbog nemogućnosti biološke reprodukcije brojna naselja ostaju bez ijednog stanovnika. Prema popisima stanovništva iz 2001. i 2011. godine možemo vidjeti da se broj naselja bez stanovnika sa 105 (2001.) povećao čak na 150 (2011.) (DZS, 2001;2011).

A. Hodžić u svojem istraživanju fokusirao se na razloge preseljenja ispitanika iz sela u gradove. Kao najčešći razlog preseljenja ispitanici navode da grad pruža bolje uvjete života. U gradu se može naći bolje zaposlenje, bolje škole za djecu, bolja je zdravstvena zaštita itd. Još jedan od vrlo čestih razloga za preseljenje je brak ili bračna zajednica, oko 16% ispitanika seli upravo iz tog razloga. 44,4% ispitanika rođenih na selu nije selilo, dok su ostali iz prethodno navedenih razloga selili. Dotaknuo se i karakteristika ispitanika iz grada i iz seoskih naselja, pa je tako i on utvrdio da među ispitanicima sa sela koji su selili ima veći postotak onih koji su završili više škole i fakultete (Hodžić, 2006). Još jedno istraživanje koje se bavi odlaskom mladih sa sela utvrdilo je da žene, za razliku od muškaraca u većem postotku preferiraju ostanak na selu (Stipić, 2018). Kao karakteristiku opće seoske populacije Hodžić je primijetio da među seoskim stanovništvom ima više onih koji su religiozniji i politički desno orijentirani (Hodžić, 2006). Ono što ohrabruje je podatak da ispitanici rođeni na selu nužno ne sele u gradove, već sele u druga seoska naselja. Istraživanja su pokazala da najviše poteškoća s odlaskom iz seoskih naselja imaju oni siromašniji stanovnici. „Oni imaju mali posjed koji im omogućava da prežive na selu, ali nemaju dovoljno sredstava da ostvare zadovoljavajuće životne uvjete u gradu. Veći posjed i veća materijalna sredstva pružaju pojedincima i veću slobodu izbora zanimanja i mjesta stanovanja“ (Puljiz, 1970:21). D. Živić navodi neke od razloga visoke stope depopulacije seoskog stanovništva: „skromniji prirodni uvjeti za poljoprivrednu djelatnost, razmjerno slaba infrastrukturna i socijalna povezanost seoskih naselja s gradovima kao žarištima industrijalizacije, što je ograničilo i onemogućilo dnevnu pokretljivost stanovništva,“ (Živić, 2003:80).

Još jedno relevantno istraživanje koje se bavi odlaskom stanovnika iz sela je ono Đ. Žutinić i suradnika. Njihovo istraživanje provedeno je u prosincu 2006. i siječnju 2007. godine na uzorku 941 stanovnika sela u dobi između 25 i 45 godina. Pokazalo je da 19,6% stanovnika sela namjerava napustiti selo. Oni koji žele ostati kao razloge navode: „zadovoljni smo životom na selu; tu imamo kuću, imanje, posao, tu je moja obitelj; navikli smo živjeti na selu; nemamo razloga ni mogućnosti za selidbu“. Osim toga, dokazana je statistička povezanost preferencije za ostanak/odlaskom sa sela i dobi, obrazovanjem, bračnim statusom i zaposlenjem ispitanika, kao i time da li žive s roditeljima i jesu li starosjedioci u naselju koje se istraživalo. Ispitanici su kao prednosti življenja na selu u najvećem postotku naveli prirodu i okoliš te manje onečišćenje sela u odnosu na grad. Istraživanje je pokazalo slabu povezanost percepcije prednosti i nedostataka seoskih naselja u odnosu na grad i opredjeljenjem ispitanika o ostanku ili odlasku iz sela (Žutinić i sur. 2008). Ovo istraživanje će nam poslužiti za usporedbu s našim istraživanjem.

Dugi niz godina gradovi bilježe velik priljev seoskog stanovništva. Pa je tako, iako je hrvatsko stanovništvo u većem postotku urbano, većina „(62%) odraslog stanovništva Hrvatske po rođenju pretežito seoskog porijekla“ (Hodžić, 2006:56). No, Hodžić smatra da je proces priljeva seoskog stanovništva u gradove završen, te da će udio stanovništva sa seoskim korijenima u gradskom stanovništvu padati (Hodžić, 2006).

Odlazak stanovništva iz seoskih naselja ima negativan učinak i na gradove u koje to stanovništvo dolazi. Naime, „u prostornom je razmještanju stanovništva došlo do „preskakanja“ malih i srednjih centralnih naselja, a do „uskakanja“ u velike gradove. To je negativno odjeknulo u iskorištavanju prirodnih resursa i proizvodnih potencijala čitavih regija“ (Nejašmić, 1990: 47). To potvrđuje i istraživanje I. Cifrića koje je pokazalo da oko 50% potencijalnih migranata želi preseliti u Zagreb (Cifrić, 1975). Samim time, ne samo da ruralni egzodus negativno utječe na seoska naselja već i na cijelu društveno-gospodarsku sliku zemlje.

3.3. Infrastruktura hrvatskih sela

Iako selo odiše brojnim pozitivnim karakteristikama poput čistog i svježeg zraka, nezagađenom prirodom, nižim životnim troškovima, domaćom prehranom itd; ono što se pokazalo odbijajućim faktorom je nedovoljno razvijena infrastruktura. Iako su se seoske kuće, kada govorimo o infrastrukturi i osnovnim instalacijama, gotovo u potpunosti izjednačile s gradskim kućama (Hodžić, 2006) javna infrastruktura seoskih naselja uvelike zaostaje. Istraživanje koje je 2004. godine proveo Župančić na 154 naselja i 2 220 ispitanika pokazalo je da je infrastrukturna i institucionalna opremljenost sela vrlo loša. Najveći broj sela ima lošu komunalnu infrastrukturu. Brojna sela nemaju kanalizaciju te stanovnici moraju sami zbrinjavati otpadne vode. Ni prometna infrastruktura nije na odgovarajućoj razini: autobusnu vezu ima oko polovina ispitanih sela, dok su željeznički i brodski promet dostupni samo manjem broju naselja. Važno je da ljudi sa sela imaju mogućnost relativno brzo doći do obližnjeg grada gdje se nalaze sve one ustanove koje nemamo na selima. Od zdravstvenih ustanova, 45% naselja ima ambulantu, no domovi zdravlja, ljekarne, stomatološke ambulante se nalaze u lokalnim središtima ili češće u obližnjim gradovima. Broj osnovnih škola je zadovoljavajući, no velik broj školaraca ima malu dostupnost srednjih škola pa su primorani putovati u županijska središta. Kada govorimo o kulturnim ustanovama, njih gotovo nema na selima, dok više od tri četvrtine sela nema financijske službe (Župančić, 2005). Naravno, ne možemo očekivati sve ustanove u većini seoskih naselja jer bi na taj način izbrisali granicu između ruralnog i urbanog, no potrebno je ulagati u infrastrukturu. Komunalna infrastruktura, dobra prometna povezanost sela s obližnjim gradovima, brz internet itd. iznimno su važni za povećanje kvalitete života. Upravo je dobra infrastruktura nekog naselja preduvjet za razvitak naselja kao cjeline. Osim toga, mladi zahtijevaju svojevrsan standard života koji mnoga sela, pogotovo ona udaljenija od gradova ne mogu pružiti. Dok cijeli svijet ide u korak s modernizacijom, selo uvelike zaostaje. Nedovoljno razvijena infrastruktura često je jedan od razloga zbog kojeg mladi ljudi koji odlaze u veće gradove zbog obrazovanja odluče i ostati u njima. Osim toga, procesom deagrarizacije imamo sve više ljudi porijeklom sa sela koji napuštaju poljoprivredu i opredjeljuju se za druga zanimanja koja su usko vezana uz grad. Loša prometna povezanost onemogućuje dnevne migracije stanovnika sela te su oni prisiljeni

promijeniti mjesto stanovanja kako bi im putovanje do posla bilo brže i kraće. Istraživanja su pokazala da ona naselja koja su ostala bez stanovnika najčešće imaju ili manjak prirodnih resursa ili su prometno izolirana, te je u njima bilo gotovo nemoguće stvoriti suvremene životne uvjete (Nejašmić, 1990). Brojne politike koje žele očuvati sela temelje se na očuvanju tradicije i trenutnog stanja hrvatskih sela, upravo to nije privlačno mlađim naraštajima koji zahtijevaju više sadržaja. Već dugi niz godina mladi ukazuju na to da se treba promijeniti način života na selu i napustiti zastarjeli običaji i navike (Dilić, 1969). Naravno, te promjene moraju biti pomno isplanirane kako bi se određene karakteristike sela poput očuvane prirode, čistog zraka, zajednice mogle očuvati. Da bismo u što većem broju privukli mlade visokoobrazovane ljude na sela potrebno je ispitati koje sadržaje, institucije, ustanove i infrastrukturne karakteristike smatraju važnima za kvalitetan život.

3.4. Mladi na selu

Mlade na selu možemo podijeliti u dvije grupe: one koji su veliki zaljubljenici u prirodu, žele se baviti poljoprivredom ili vole život na selu i one koji čekaju trenutak za odlazak sa sela. Tu podjelu potvrđuju i istraživanja koja su ustanovila da se mladi u gotovo jednakom postotku dijele na one koji žele živjeti na selu i one koji žele živjeti u gradu (Šundalić, 2010). Dušica Seferagić smatra da je prva grupa mladih iznimno važna jer oni predstavljaju svojevrsne pokretače razvoja sela. „Oni u selo unose suvremene tipove odnosa, osnovane na: slobodi izbora, težnji napredovanju i učenju novoga, na nuklearnoj porodici, modernoj proizvodnji, obučavanju suseljana ...“ (Seferagić, 2002:22). Vrlo čest razlog ostanka mladih na selu je emocionalna povezanost uz obitelji, prijatelje i rođake. Upravo zbog utjecaja mladih na razvoj sela važno je da ih što veći broj ostaje i dolazi živjeti na selo. No život mladih na selu nije lak. Istraživanja (Dilić, 1969) su pokazala da postoji značajna povezanost zadovoljstva mladih životom na selu i stupnja „osjećaja dosade“. Mladima je iznimno važno da imaju ispunjeno slobodno vrijeme, no sadržaji koji su im dostupni na selu ne zadovoljavaju njihove potrebe. Kao glavne nedostatke života na selu mladi na prvo mjesto stavljaju male mogućnosti zabave, a tek nakon toga dolaze nemogućnosti školovanja i zapošljavanja (Dilić, 1969). Osim nedostatka kulturnih (kazališta, kina ...), zabavnih (kafića,

klubova ...) i sportskih (igrališta, teretana ...) sadržaja, mladi na selu izražavaju nezadovoljstvo nedostatkom obrazovnih institucija (vrtića, osnovnih i srednjih škola), te nedostatke izvannastavnih aktivnosti poput grupa za učenje stranih jezika, plesnih, likovnih, sportskih grupa itd.

Kao prednosti života na selu mladi navode čist zrak, zdraviji život, manje troškove života, tišinu. No bez obzira na to, smatraju da je život u gradu ljepši i bolji nego onaj na selu (Dilić, 1969). Osim toga, istraživanja (Cifrić, Trako Poljak, Klasnić, 2013) su pokazala da se „smanjuje osjećaj pripadnosti naciji, obiteljskoj lozi, kraju/regiji“ (Cifrić, Trako Poljak, Klasnić, 2013:59) pa je mladima emocionalno lakše ostaviti obitelji i preseliti u gradove. Ovu odluku još lakše donose mladi koji zbog obrazovanja jedan dio svog života borave u gradovima. Iako nemamo mnogo istraživanja novijeg datuma koja se bave mladima u ruralnim područjima, željeli smo provjeriti jesu li razlozi nezadovoljstva mladih sa životom na selu ostali isti ili je došlo do promjene.

3.5. Visokoobrazovani na selu

Visokoobrazovanih ljudi na selu je iznimno malo. To potvrđuje i Popis stanovništva iz 2011. godine u kojem možemo vidjeti da samo 8,4% žena i 7,9% muškaraca sa završenom višom školom stanuje van gradskih naselja¹ (DZS, 2011). Osim toga, malo je i onih visokoobrazovanih koji su podrijetlom sa sela. Hodžić navodi kako postoji velika razlika između visokoobrazovanih koji su odselili sa sela i onih koji su ostali. Čak pet puta više (13,9%) odseljenih završilo je višu školu, za razliku od onih koji su ostali živjeti na selu (2,8%). Osim toga, navodi kako iako u sela dolazi određen broj novih stanovnika, omjer onih koji odlaze i dolaze je neravnomjeran, te stanovništvo koje odlazi često ima povećane životne aspiracije koje ne mogu ostvariti na selu (Hodžić, 2006). Iako novija istraživanja (Šuljok, 2006) pokazuju da se broj visokoobrazovanih ljudi sa seoskim korijenima povećava, taj postotak je i dalje iznimno mali. Razlog tome je što u velikoj mjeri socijalno podrijetlo (obiteljski prihodi, obrazovanje i zanimanje roditelja te mjesto prebivališta) utječe na

¹ U popisu stanovništva naselja su klasificirana u gradska naselja i ostala naselja. Navedeni postoci odnose se na „ostala naselja“.

profesionalne aspiracije mladih. Istraživanja su pokazala da velik postotak visokoobrazovanih mladih ljudi najčešće ima i visokoobrazovane roditelje i podrijetlom je iz grada. Osim toga, veliku ulogu ima i dostupnost obrazovnih i kulturnih institucija. Mladi iz grada imaju knjižnice, čitaonice i škole u relativnoj blizini, dok su mladima sa sela takvi sadržaji nedostupni. Upravo ta nedostupnost dovodi do razlike u obrazovnim šansama. Mladi sa sela da bi se obrazovali moraju putovati ili preseliti u gradove u kojima se nalaze srednje škole, a nakon toga i fakulteti što je financijski zahtjevnije nego mladima koji u tim gradovima žive. Upravo zbog nedostatka financijskih sredstava često imamo slučajeve da mladi sa sela koji su iznimno talentirani nakon srednje škole ne nastavljaju svoje obrazovanje. Navedeno potvrđuje i istraživanje Adrijane Šuljok koje je pokazalo da je više od 55% mladih znanstvenika podrijetlom iz četiri najveća hrvatska grada – Zagreb, Rijeka, Split i Osijek, dok oko 70% mladog znanstvenog naraštaja svoje korijene vuče iz većih urbanih sredina (Šuljok, 2006). Osim što je malo visokoobrazovanih podrijetlom sa sela, još manji postotak ih se nakon završetka studija vraća na selo. Na taj način potencijalni nositelji razvoja odlaze sa sela i dolazi do centralizacije znanstvenog kadra u gradovima. Oni koji se odluče na visoko obrazovanje najčešće to obrazovanje gledaju kao bijeg sa sela. Osim toga, „prostorna pokretljivost najčešće je vezana i za socijalnu pokretljivost“ (Cifrić, 1978:32). Problematika visokoobrazovanih na selima očituje se i u tome što samo 5% studenata na poljoprivrednim fakultetima čine oni koji su pohađali poljoprivredne srednje škole, što ukazuje na činjenicu da mladi koji su zainteresirani za rad u poljoprivredi najčešće ne postižu visoko obrazovanje (Petek 2002, prema Seferagić, 2002). Mali broj onih koji se nakon završetka visokog obrazovanja odluče na povratak ili odlazak na selo pripadaju (bio)tehničkoj grani znanosti i usko su vezani uz poljoprivredu ili šumarstvo (Šuljok, 2006). Našim istraživanjem želimo provjeriti da li taj trend još uvijek traje, odnosno hoće li studenti koji studiraju na fakultetima koji pripadaju (bio)tehničkom i prirodoslovnom području znanosti u većem postotku željeti živjeti na selu u odnosu na studente drugih fakulteta. Važno je privući mlade visokoobrazovane ljude na hrvatska sela jer „ukoliko se u selo vrate više i visokoobrazovani mladi, oni ne zastupaju samo vlastite interese već imaju ulogu Prometeja u selu“ (Seferagić, 2002:22). Ono što nam daje nadu je to što se udio znanstvenika podrijetlom iz seoskih sredina ne mijenja. Što, ako uzmemo u obzir proces deruralizacije, znači da se zapravo broj znanstvenika sa seoskim podrijetlom povećava. Pa se tako postotak

mladih znanstvenika rođenih u seoskim naseljima i manjim gradovima od 1990. do 2004. godine povećao za 3,1% (Šuljok, 2006).

3.6. Odljev mozgova

Odljev mozgova ili eng. „brain drain“ je pojam koji označava iseljavanje visokoobrazovanog stanovništva iz neke zemlje. Broj visokoobrazovanih ljudi koji su iselili iz zemlje često se uzima kao jedan od indikatora nerazvijenosti zemalja. Ono što je važno naglasiti da se svaki odlazak visokoobrazovanog stanovništva ne smatra odljevom mozgova. Već „da bi takvo iseljavanje bilo deklarirano kao odljev mozgova mora biti prouzročeno potisnim faktorima u zemlji porijekla i privlačnim faktorima u zemlji odredišta te mora predstavljati gubitak za matičnu zemlju koji se ne može kompenzirati novčanim doznakama, prijenosom kapitala ili prijenosom novih znanja i tehnologija“ (Petroff prema Troskot, Prskalo i Šimić Banović, 2019:878). Proces odljeva mozgova usko vežemo uz proces odlaska mladih visokoobrazovanih ljudi sa sela. Naime, zbog velike koncentracije visokoobrazovane populacije u gradovima imamo manjak radnih mjesta i napredovanje pojedinaca je teže. Zbog toga se dio visokoobrazovanog stanovništva odlučuje na odlazak iz države. Razlozi odlaska mladih visokoobrazovanih ljudi iz države gotovo su jednaki razlozima odlaska mladih visokoobrazovanih ljudi iz sela: potraga za većim dohotkom, boljim uvjetima rada, boljom kvalitetom života itd. Isto možemo reći i za posljedice ovih procesa, kao što odlazak mladih visokoobrazovanih ljudi ima fatalne posljedice na selo, tako ima i za cijelu zemlju. Gubitak ljudskog kapitala koji sa sobom odnosi i ekonomski i znanstveni kapital negativno utječe na razvitak zemlje. Budući da najčešće odlazi mlađe stanovništvo gubi se dio reproduktivno sposobnog stanovništva što može prouzročiti demografski slom. Ekonomski gubitak se očituje u gubitku novaca koji je uložen u obrazovanje i znanstveno usavršavanje pojedinaca koji odlaze. Dok odljev mozgova usporava i rast znanstvene zajednice, jer pojedinci koji odlaze najčešće spadaju u kvalitetniji dio znanstvenog pomlatka (Golub, 2001). Iako su ranija istraživanja pokazala razlike između potencijalnog i stvarnog odljeva mozgova u Hrvatskoj (Adamović i Mežnarić, 2003) u našem istraživanju dotaknuti ćemo se trenutnih razmišljanja visokoobrazovanih mladih ljudi o odlasku iz Hrvatske.

3.7. Revitalizacija sela

Revitalizacija sela se odnosi na „oživljavanje gospodarskih, biovitalnih, prostornih, kulturnih i ostalih funkcija određenog područja“ (Nejašmić, 1991: 13). Revitalizacija sela ne odnosi se samo na politike koje će spasiti hrvatska sela od odumiranja. Ona direktno utječe i na gospodarski, društveni, kulturni i demografski razvitak cijele Hrvatske. Ključ revitalizacije je u planskom razmještanju institucija, ustanova i druge infrastrukture.

„Iskustva nekih europskih zemalja pokazuju da je revitalizacija ruralnih područja moguća samo u sklopu cjelovitog razvitka i poticanjem sekundarnih i tercijarnih djelatnosti, najčešće male privrede, turizma i nekih drugih djelatnosti“ (Nejašmić, 1991:13).

Revitalizacijom hrvatskog sela direktno bi se utjecalo na smanjenje depopulacije, urbanizacije i centralizacije stanovništva. Ono što je iznimno važno je da osiguramo infrastrukturu koja će na sela privući i one stanovnike koji nisu zainteresirani za rad u poljoprivredi. Na taj način smanjio bi se prekomjeren priljev stanovništva u velike gradove.

„Važno je odabrati naselja s najpovoljnijim obilježjima, koja bi postala lokalna čvorišta naseljske mreže. To bi bila seoska središta koja se mogu razmjerno brzo razviti u naselja s gradskim obilježjima i tako zadovoljiti neke elementarne potrebe okolnoga seoskog stanovništva“ (Nejašmić, 1991:14).

Kao što smo spomenuli ranije, potrebna nam je svojevrsna stabilnost i ravnoteža između urbanog i ruralnog, samo tako možemo očuvati kvalitetu života stanovnika ruralnih i urbanih područja. Upravo s tom misli, Antun Šundalić daje tri prijedloga za revitalizaciju sela i poljoprivrede:

1. Selu treba pristupiti kao socijalnom prostoru ravnopravnom gradu
2. Poljoprivreda treba imati ravnopravno mjesto u gospodarskom sustavu zemlje
3. Duhovnost seoske tradicije nije zapreka širenju urbane duhovnosti i sve nezamjenjive informatičke kulture, za čije „udomaćenje“ u seoskom miljeu nedostaje infrastruktura (Šundalić, 2000:380).

Primjer za poboljšanje demografije ruralnih područja daju nam grad Vrbovsko (Gorski kotar) i općina Legrad (Podravina). Grad Vrbovsko daje novčane poticaje za kupnju kuće na

području grada za obitelji koje se tek žele doseliti u Gorski kotar (24 sata, 2020). Općina Legrad daje novčane potpore mladim obiteljima koje žele obnoviti postojeću ili kupiti novu kuću na području općine te prodaje kuće za čak 1 kn mladim, obrazovanim stanovnicima općine (Jutarnji list, 2020). Uz pomoć takvih potpora i poticaja mladima se daje razlog za ostankom u ovakvim mjestima.

U revitalizaciju sela trebamo uključiti i revitalizaciju poljoprivrede. A nadu za revitalizacijom poljoprivrede daju nam mladi poljoprivrednici. Postotak mladih poljoprivrednika u Hrvatskoj je 13% od ukupnog broja poljoprivrednika, što na prvi pogled nije zadovoljavajući postotak, no ako pogledamo da je postotak mladih poljoprivrednika u Europskoj Uniji svega 6% možemo biti zadovoljni (Agrobiz, 2019). Nakon ulaska u Europsku Uniju Hrvatska uvodi mjeru 6. koja se odnosi za Razvoj poljoprivrednih gospodarstava i poslovanja. Jedan dio navedene mjere odnosi se na potporu mladim poljoprivrednicima u sklopu koje mogu dobiti bespovratna novčana sredstva koja mogu iskoristiti za mehanizaciju, proširenje posjeda itd. (APPRRR, 2020). Na taj način mladim poljoprivrednicima se olakšava početak i podržava ih se u odluci da se bave poljoprivredom. Važno je i obrazovati poljoprivrednike jer „obrazovanje za novu tehnologiju proizvodnje kao i za nove poljoprivredne kulture ipak je jedini put prema konkurentnosti poljoprivrede i bogaćenja sela“ (Šundalić, Mesarić i Pavić, 2010:58). Osim toga, iznimno je važno da se ukloni stigmatizacija poljoprivrede kao neisplative djelatnosti i potrebno je isticati pozitivne strane rada u poljoprivredi. „Postavljanje poljoprivrede kao djelatnosti čuvanja i održavanja prirodnih resursa nasuprot preživjeloj paradigmi poljoprivrede kao trošenja prirodnih dobara, prvi je korak k stvarnom mijenjanju odnosa spram sela i poljoprivrede“ (Šundalić, 2000:381).

3.8. Hipoteze istraživanja

Na temelju prethodno izloženih istraživanja i njihovih argumenata i rezultata koji su između ostaloga pokazali da žene za razliku od muškaraca u većoj mjeri preferiraju ostanak na selu (Stipić, 2018), da se u sve većoj mjeri smanjuje osjećaj pripadnosti obiteljskoj lozi i obitelji (Cifrić, Trako Poljak, Klasnić, 2013) koji još lakše nestaje ukoliko se privremeno boravi van seoskog naselja, da se visokoobrazovani koji pripadaju biotehničkoj znanstvenoj grani češće odlučuju na povratak na selo (Šuljok, 2006), da među seoskim stanovništvom dominiraju religiozniji i desno politički orijentirani (Hodžić, 2006), te da se mladi sa sela dijele na one koji žele i ne žele živjeti na selu (Šundalić, 2010) postavili smo tri hipoteze koje ćemo ispitati našim istraživanjem:

1. Većina visokoobrazovanih mladih ljudi iz grada percipirat će više nedostataka života na selu i htjet će ostati u gradu.
2. Mladi sa sela bit će podijeljeni između onih koji vide više prednosti života na selu i života u gradu, odnosno između onih koji se žele i ne žele vratiti na selo.
3. Žene, prve godine studija, studenti Agronomskog i Šumarskog fakulteta, religiozniji, politički desno orijentirani studenti i oni koji su najveći dio svog života proveli na selu će u većem postotku percipirati prednosti života na selu i htjet će se vratiti na selo, u odnosu na muškarce, pete godine studija, studente ostalih fakulteta, nereligiozne, politički lijevo orijentirane i one koji su najveći dio svog života proveli u gradu.

4. Metodologija istraživanja

Istraživanje je provedeno na prigodnom uzorku studentske populacije 1. i 5. godina šest fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Fakulteti na kojima je istraživanje provedeno su: Prirodoslovno-matematički fakultet, Fakultet strojarstva i brodogradnje, Agronomski fakultet, Šumarski fakultet, Filozofski fakultet i Akademija likovnih umjetnosti. Odabirom ovih šest fakulteta željeli smo obuhvatiti svih šest znanstvenih područja: prirodoslovno, tehničko, biotehničko, humanističko, društveno i umjetničko područje. Odabrali smo 1. i 5. godinu studija, odnosno početničke i završne godine kako bi usporedili jesu li studenti 1. godina više skloni ostanku/odlasku na selo ili ne u odnosu na studente 5. godine koji su već 5 godina proveli izvan mjesta prebivanja, te su ujedno i prošli obrazovanje u određenom području kao još jedan potencijalni prediktor njihovih stavova o životu na ruralnim područjima. Iako je istraživanje prvotno osmišljeno kao anketni upitnik koji će se provoditi uživo na fakultetima, zbog pandemije COVID-19 i epidemiološke situacije koja je zadesila cijelu zemlju bili smo primorani napraviti svojevrstnu preinaku i istraživanje provesti online putem. Zbog navedenog, istraživanje je provedeno metodom online anketnog upitnika koji je konstruiran i prezentiran u Google alatu za obrasce u sklopu Google dokumenata (Google forms). Anketni upitnik je u periodu od 15. svibnja do 15. srpnja 2020. godine, promoviran na svim relevantnijim studentskim Facebook stranicama putem privatnog profila istraživačice, objavljivan je na službenim stranicama navedenih fakulteta te uz pomoć pojedinih profesora prosljeđivan studentima. U navedenom razdoblju tako je prikupljeno 582 ispravno ispunjenih anketnih upitnika. Istraživanje je dobilo dozvolu Etičkog povjerenstva Odsjeka za sociologiju (11. svibnja 2020; 17-2019/20).

Na početku anketnog upitnika nalazi se uvodni dio kojim smo ispitanike obavijestili o svrsi i ciljevima istraživanja. U tom dijelu smo napomenuli kako je ispunjavanje ankete u potpunosti anonimno te da se ispunjavanje ankete u svakom trenutku može prekinuti bez ikakvih sankcija. Anonimnost ispitanika osigurali smo na način da smo isključili opciju prikupljanja IP adresa te se dobiveni podaci nisu analizirali niti će biti prikazani pojedinačno već skupno. Isto tako naveli smo kako će se originalni podaci čuvati na osobnom računalu voditeljice istraživanja. Budući da su podaci u potpunosti anonimni, ne mogu se povezati s

ispitanicima koji su sudjelovali, te će se čuvati i nakon izrade ovog diplomskog rada u svrhu eventualnih daljnjih istraživanja i izrade znanstvenih ili stručnih publikacija. Pristup podacima ima voditeljica istraživanja i njena mentorica. U uvodu smo informirali ispitanike i o okvirnom trajanju ispunjavanja ankete (5 do 10 minuta). Ispitanici su potvrdili da su pročitali uvod i da su obaviješteni o svrsi i postupku istraživanja dajući klikom na gumb „Dalje“ koji se nalazio na kraju uvodnog dijela. Klikom na taj gumb pristali su na provođenje istraživanja.

Anketni upitnik sastojao se od pet odjeljaka. Četiri odjeljaka i pitanja koja se nalaze u njima samostalno su konstruirani za potrebe provedbe istraživanja. U prvom dijelu nalaze se pitanja vezana uz socio-demografska obilježja: spol, mjesto najdužeg življenja, religijska i politička orijentacija, godina studija i fakultet koji pohađaju. Svrha ovih pitanja je u utvrđivanju eventualne povezanosti socio-demografskih obilježja sa željom za životom na selu i percepcijom prednosti, odnosno nedostataka života na selu. U drugom dijelu nalaze se i pitanja vezana uz postojanje povezanosti ispitanika sa selom općenito (postojanje uže ili šire obitelji koja živi na selu, učestalost boravka na selu, razlog boravka), te pitanja vezana uz preferencije za životom na selu ili gradu. Treći dio odnosi se na tvrdnje vezane o životu na hrvatskim selima u odnosu na život u gradovima. U ovom dijelu zatraženo je od ispitanika da na ljestvici u rasponu od 1 – uopće se ne slažem do 5 – u potpunosti se slažem, iskažu slaganje, odnosno ne slaganje s navedenim tvrdnjama. Tvrdnje navedene u ovom dijelu preuzete su iz istraživanja Đurđice Žutinić, Damira Kovačića, Ive Dragića i Jerka Markovine pod nazivom „Percepcija kvalitete življenja i namjere o odlasku iz ruralnih sredina“ koje je provedeno krajem 2006. i početkom 2007. godine². U četvrtom dijelu naveli smo brojne infrastrukturne elemente i od ispitanika tražili da na ljestvici od 5 stupnja iskažu koliko su za njih ti elementi važni u odluci za životom na selu, u ovom slučaju 1 je predstavljalo „Iznimno mi je važno, bez toga se nikad ne bih odlučio/la živjeti na selu“, a 5 – „Uopće nije važno, svejedno bih se odlučio/la živjeti na selu“. Peti dio odnosi se na tvrdnje vezane uz odlazak iz Hrvatske nakon studija, te je od ispitanika zatraženo da na ljestvici, od 1 – uopće se ne slažem do 5 – u potpunosti se slažem, iskažu stupanj slaganja s navedenim tvrdnjama. Ispitanici su

² Za potrebe našeg istraživanja u ovom dijelu dodali smo jednu tvrdnju “Mogućnost za zapošljavanje visokoobrazovanih ljudi u mojoj struci na selu su nepostojeće”.

na većinu pitanja mogli odabrati jedan odgovor³. Nakon završetka istraživanja prikupljeni podaci su kodirani, uneseni te statistički obrađeni u IBM SPSS Statistics 25 programu.

5. Rezultati istraživanja

5.1. Socio-demografska obilježja ispitanika

Online anketni upitnik ispravno je ispunilo ukupno 582 ispitanika, od toga, 415 (71,3%) žena i 167 (28,7%) muškaraca. Raspodjela ispitanika prema fakultetima koji pohađaju je sljedeća: 39,5% ispitanika pohađa Filozofski fakultet, 18,9% Prirodoslovno-matematički fakultet, 14,9% Fakultet strojarstva i brodogradnje, 14,3% Agronomski fakultet, 8,9% Šumarski fakultet i 3,4% Akademiju likovnih umjetnosti. Većina ispitanika (62,0%) trenutno je na završnoj 5. godini studija, dok je njih 38% tek započelo svoj studij (1. godina).

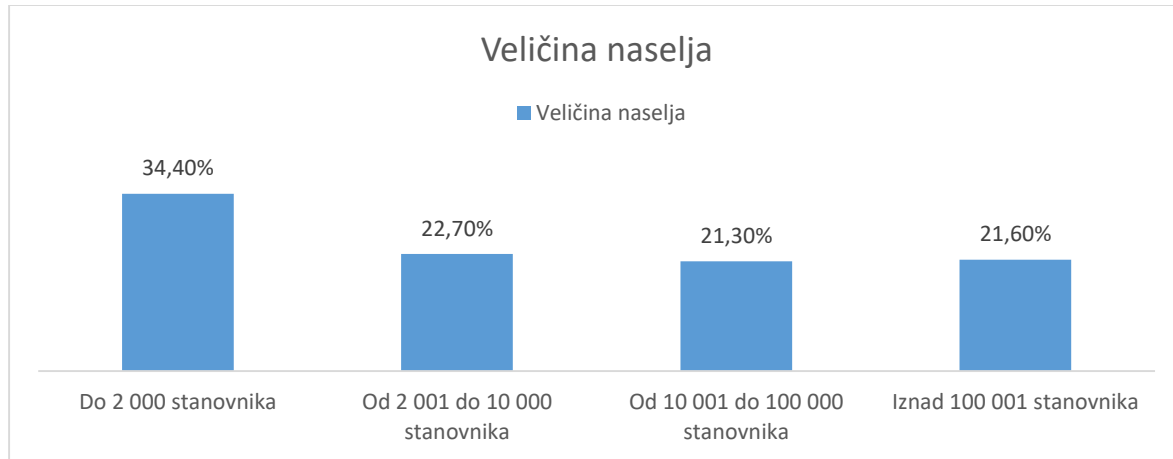
Od ispitanika smo zatražili da na ljestvici od 5 stupnjeva procijene koliko su religiozni. Većina ispitanika, njih 45,0%, nije ili uopće nije religiozna, dok se njih 32,9% izjasnilo kao religiozno ili izrazito religiozno. 22,2% studenata smatra da ni jesu ni nisu religiozni. Studente smo pitali i za njihovo političko opredjeljenje. Većina (46,0%) ispitanika nije htjela odgovoriti na postavljeno pitanje, što potvrđuje rezultate prijašnjih istraživanja koja su pokazala sve veću apolitičnost kod mladih (Ilišin, 2003). Njih 24,2% izjasnilo se kao lijevo orijentirano, 18,4% podržava politički centar i 11,3% je desno orijentirano.

5.2. Iskustvo života na selu

Kao što smo spomenuli ranije, postoje brojne definicije urbanog i ruralnog, grada i sela. U ovom istraživanju ispitanike smo pitali u naselju koje veličine su proveli veći dio života. Selo smo definirali kao naselje koje ima do 2 000 stanovnika. Iz tog razloga veličine naselja smo podijelili u četiri grupe: sela (do 2 000 stanovnika), lokalna središta (od 2 001

³ Ispitanici su jedino na pitanje „Koji je razlog Vašeg boravka na selu ako u njemu boravite?“ mogli odabrati više odgovora ili upisati svoj.

do 10 000 stanovnika), regionalna središta (od 10 001 do 100 000 stanovnika) i velike gradove (iznad 100 001 stanovnika). U radu se fokusiramo na distinkciju studenata koji su veći dio života proveli u ruralnim naseljima do 2 000 stanovnika i studente ostalih naselja.

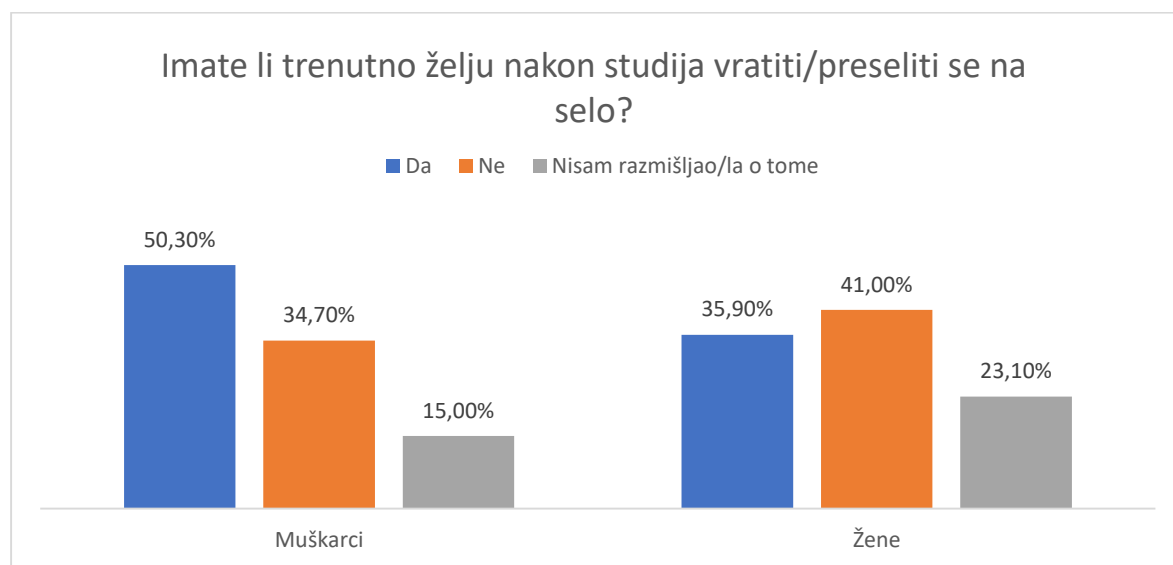
Slika 1. Veličina naselja u kojem su ispitanici proveli većinu svog života (N=582)

Prema prikazu rezultata na Slici 1. možemo vidjeti da je najveći postotak ispitanika veći dio svog života proveo u naseljima do 2 000 stanovnika. No, ako uzmemo u obzir da se gradovi definiraju kao mjesta s više od 10 000 stanovnika, a mješovitim naseljima možemo smatrati naselja od 2 001 do 10 000 stanovnika, vidimo da je ipak većina studenata podrijetlom iz grada. Ovaj postotak ne iznenađuje s obzirom na to da su prethodna istraživanja pokazala da je većina visokoobrazovanih podrijetlom iz grada. Ono što je ohrabrujuće je da razlika u postocima nije toliko velika kao u istraživanjima na koje smo se referirali u uvodnom dijelu rada. Iako je manji dio ispitanika podrijetlom sa sela, gotovo svi ispitanici (85,1%) imaju užu ili širu obitelj koja živi na selu, pa smatramo da su upoznati s uvjetima života na selu. 30,4% ispitanika, u prosjeku, na selu boravi svaki dan. Svaki dan na selu boravi najviše (55,0%) onih koji su većinu svog života i proveli na selu. Pretpostavljamo da su ti ispitanici iz sela koja su relativno blizu Zagreba pa mogu svakodnevno putovati do fakulteta. No zanimljiv je podatak da više od 25% ispitanika na selu boravi manje od 3 puta godišnje, a najviše je onih koji su većinu svog života proveli u gradu koji ima više od 100 001 stanovnika. Osim dijela studenata koji žive na selu, kao najčešći razlog boravka na selu studenti navode posjećivanje obitelji i rodbine koja živi na selu. Njih 21,0% navodi da na selo odlaze boraviti u vikendici

koju njihova obitelj posjeduje, a 20,1% na selo odlazi kako bi posjetili prijatelje. Još jedan razlog boravka na selu je i ruralni turizam (5,8%).

5.3. Za ili protiv života na selu?

Većina studenata koji su sudjelovali u našem istraživanju više preferiraju život u gradu (53,1%), nego život na selu (46,9%). Iako njih 46,9% više preferira život na selu, njih 40,0% trenutno ima želju za povratkom/selidbom na selo nakon studija. Što je jako dobar postotak uspoređujući s prijašnjim istraživanjima⁴. Razlika među ovim postocima ukazuje da bezobzira na to što neki studenti više preferiraju život na selu smatraju da bi trebali ostati u gradu. Pretpostavljamo da je razlog tome činjenica da će se u gradu lakše zaposliti.

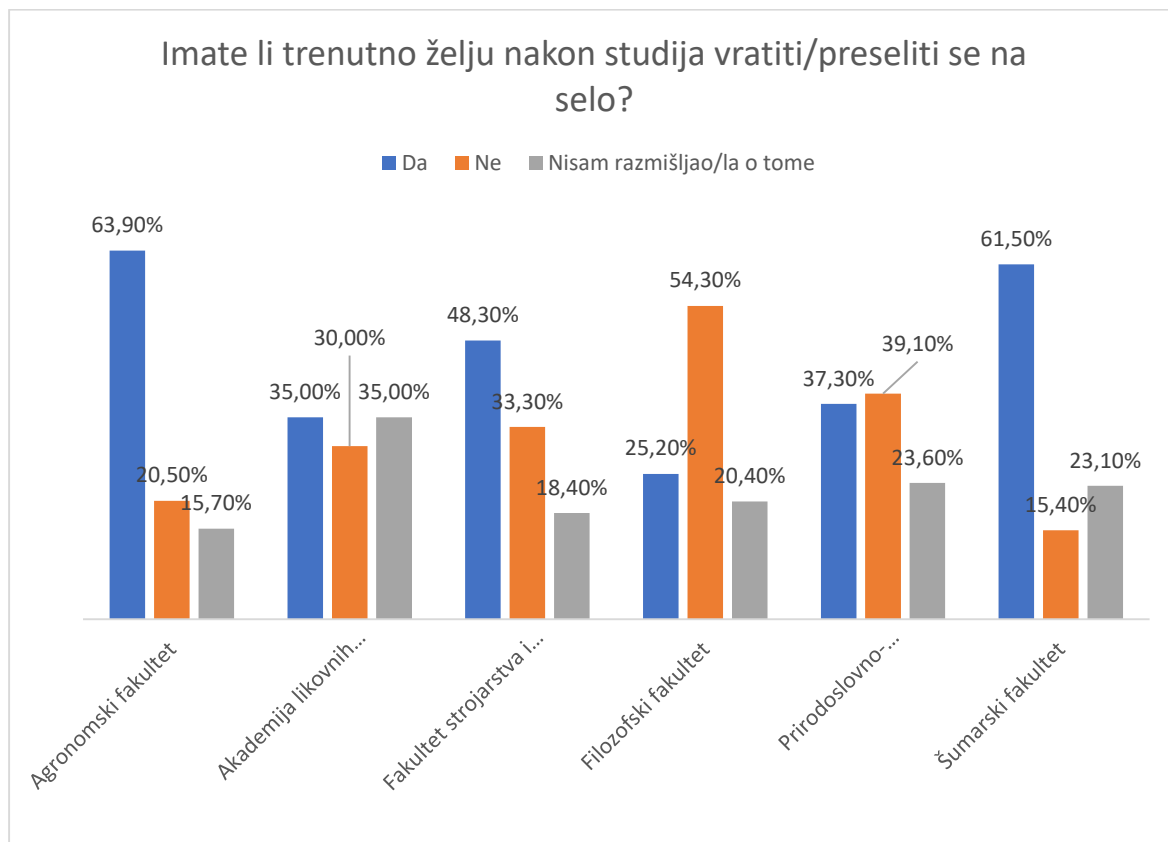

Slika 2. Želja za životom na selu prema spolu ispitanika (N=582)

Očekivali smo da će žene, više nego muškarci, biti sklonije životu na selu, odnosno da će u većem postotku željeti vratiti se ili odseliti na selo, rezultati (Slika 2) nam pokazuju da čak 50,3% muškaraca, a samo 35,9% žena želi živjeti na selu. Iako smo t-testom ($t_{580} = -3,28$; p

⁴ U Šundalićevom istraživanju samo 24% studenata nakon završetka studija želi živjeti na selu (Šundalić, 2000).

< 0.05) dobili statistički značajnu razliku, ta razlika nije u smjeru u kojem smo pretpostavili da će biti.

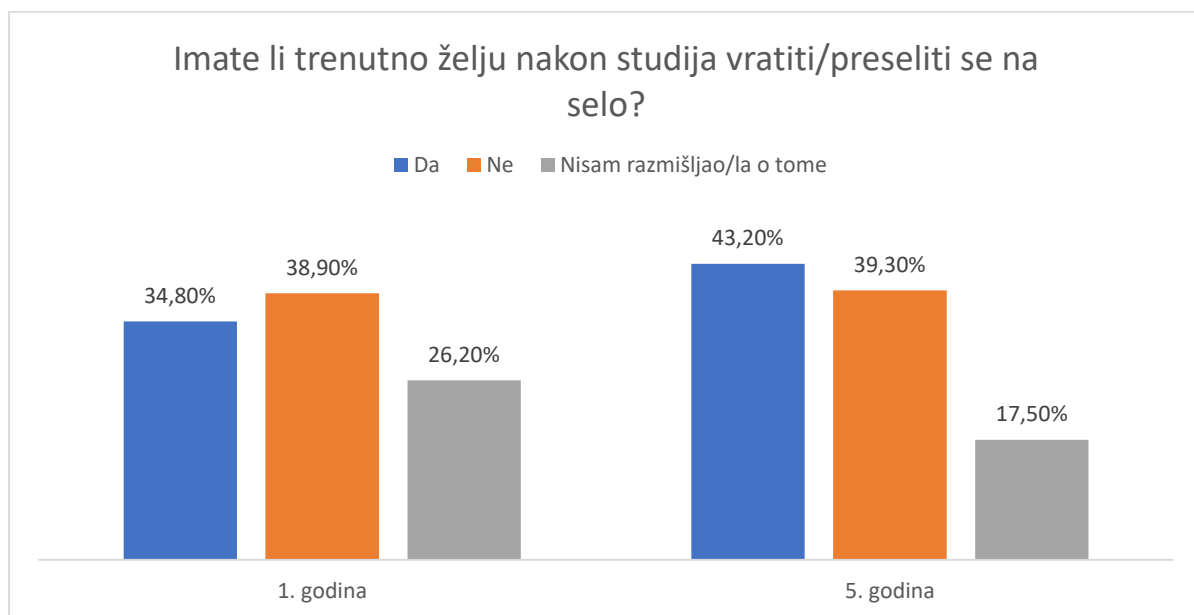

Slika 3. Želja za životom na selu prema fakultetima koje ispitanici pohađaju (N=582)

Kada pogledamo postotke vidimo da studenti Agronomskog i Šumarskog fakulteta u većoj mjeri teže životu na selu. No i gotovo polovica (48,3%) studenata Fakulteta strojarstva i brodogradnje iskazala je želju za životom na selu. Kod studenata Prirodoslovno-matematičkog fakulteta imamo blagu prevagu onih koji ne žele živjeti na selu, dok je kod studenata Filozofskog fakulteta ta razlika izraženija – 54,3% studenata Filozofskog fakulteta ne želi živjeti na selu. Studenti Akademije likovnih umjetnosti su gotovo u jednakom broju raspodijeljeni u one koji žele, ne žele i nisu razmišljali o odlasku/preseljenju na selo. Analizom varijance provjerili smo postoji li statistički značajna razlika između navedenih fakulteta. Budući da varijance između grupa nisu homogene proveli smo Tamhaneov T2 posthoc test ($p=0,05$). Rezultati analize varijance ($F_{(5,576)} = 5.73$; $p < 0.05$) su pokazali da postoji statistički značajna razlika između studenata Agronomskog i Filozofskog fakulteta,

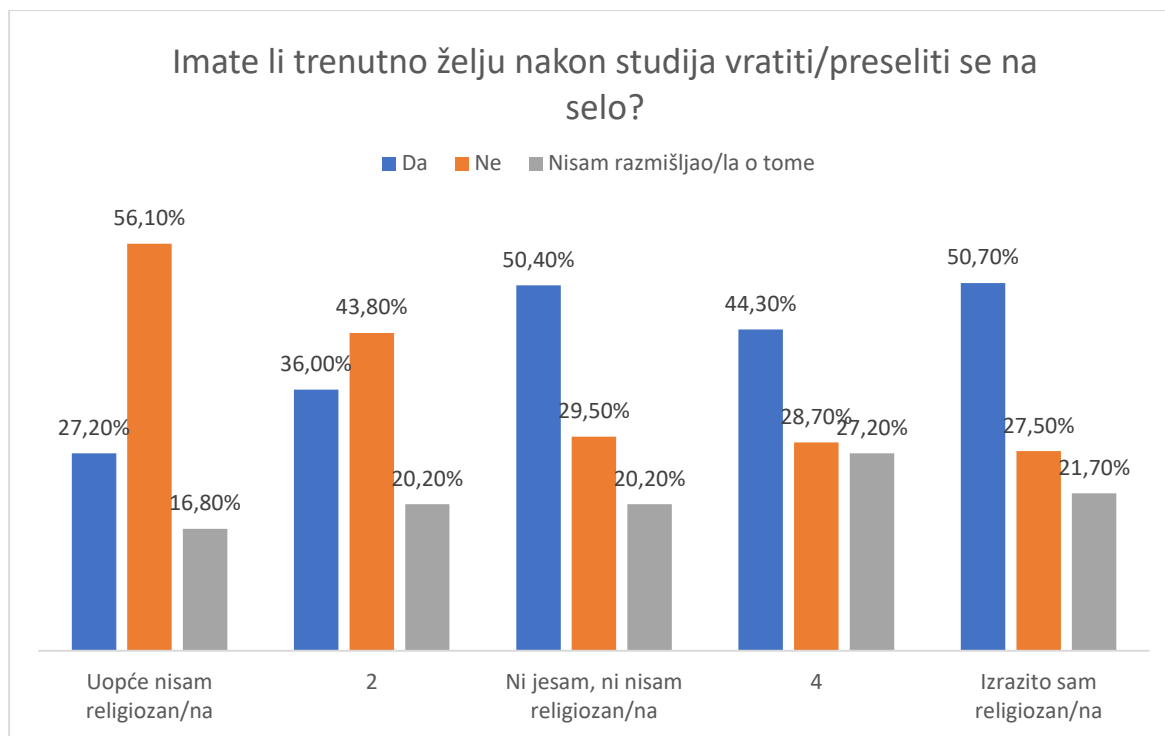
te studenata Agronomskog i Prirodoslovno - matematičkog fakulteta. Odnosno da studenti Agronomskog fakulteta statistički značajnije žele živjeti na selu od studenata Filozofskog i Prirodoslovno-matematičkog fakulteta. Između ostalih fakulteta ne postoji statistički značajna razlika.

I naše istraživanje kao i ono Adrijane Šuljok (2006) je potvrdilo da studenti bio(tehničkih) znanosti više teže životu na selu. Pretpostavljamo da je jedan od glavnih razloga to što oni lakše pronalaze posao u ruralnim sredinama nego studenti društvenih, humanističkih i umjetničkih znanstvenih područja. Osim toga, ispitanici koji studiraju na Agronomskom i Šumarskom fakultetu u većem postotku su podrijetlom sa sela - što nam pokazuje da postoji i povezanost seoskog podrijetla s odabirom zanimanja.

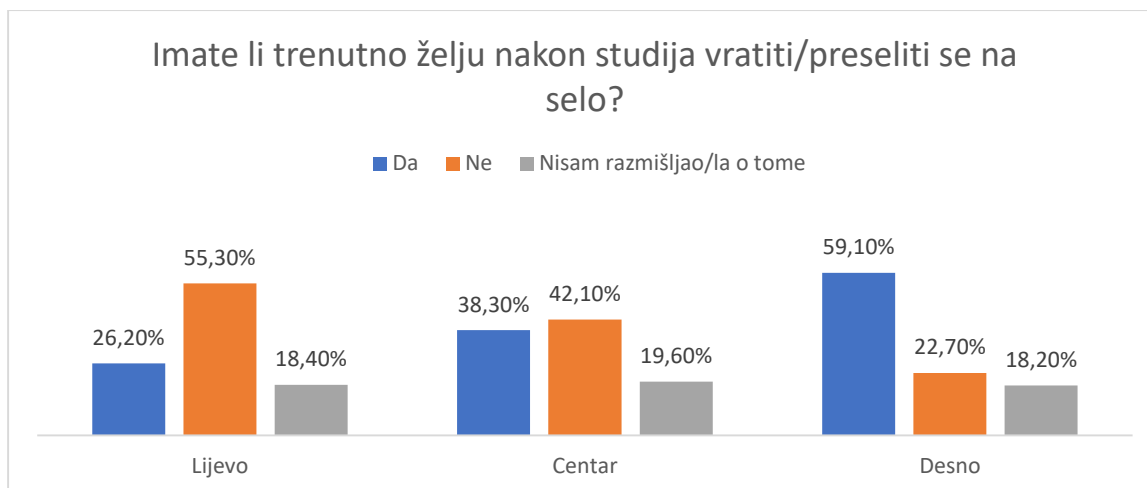
Slika 4. Želja za životom na selu prema godini studija (N=582)

Suprotno onome što smo pretpostavili, većina studenata 1. godine trenutno se ne želi vratiti, odnosno preseliti na selo (Slika 4) - dok se većina studenata 5. godine (43,2%) želi vratiti/preseliti na selo. Rezultati t-testa ($t_{(580)}=2.67$; $p < 0.05$) su pokazali da, iako postoji statistički značajna razlika između spolova, ta razlika nije u smjeru u kojem smo mi pretpostavili da će biti.

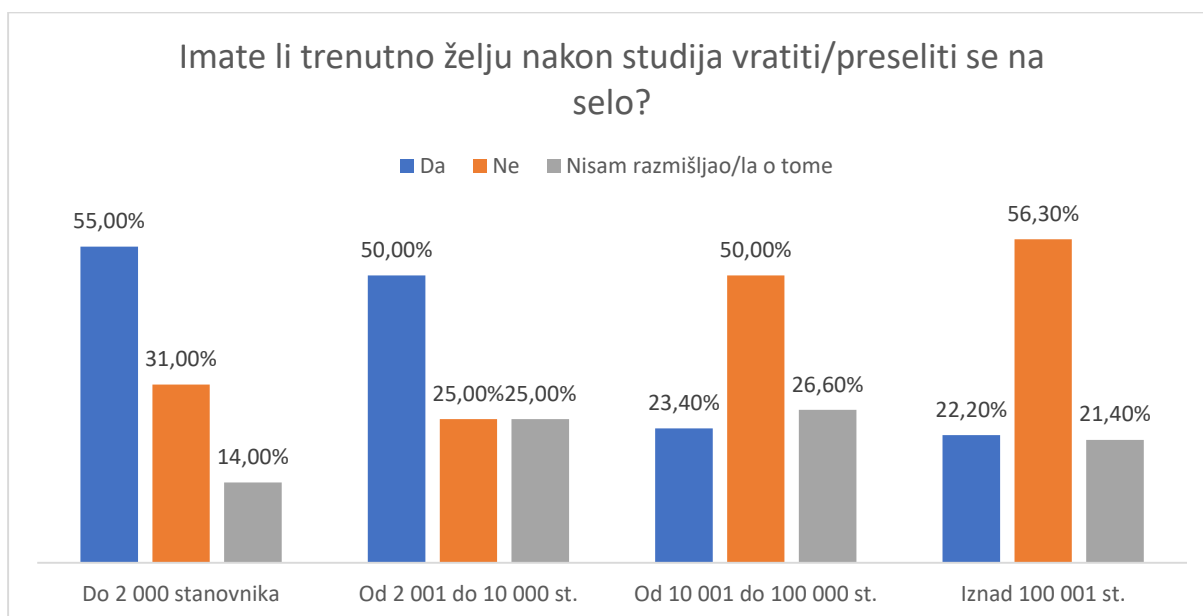
Slika 5. Želja za životom na selu prema religioznosti ispitanika (N=582)

U skladu s našim pretpostavkama, pokazalo se da religiozniji ispitanici, te oni koji „ni jesu, ni nisu religiozni“ u većem postotku žele živjeti na selu. Oko 50,0% onih ispitanika koji se smatraju izrazito religioznima i onih koji se nisu svrstali ni u religiozne ni u nereligiozne trenutno ima želju nakon studija vratiti/preseliti se na selo. Analizom varijance željeli smo utvrditi postoji li statistički značajna razlika između ovih 5 stupnjeva religioznosti. Rezultati ($F_{(4,577)} = 1.63; p > 0.05$) pokazuju da ne postoji statistički značajna razlika između grupa religioznosti. Možemo zaključiti da religioznost nema utjecaj na želju za odlaskom/povratkom na selo.

Slika 6. Želja za životom na selu prema političkom opredjeljenju (N=582)

Većina studenata (59,10%) koji su se izjasnili kao desno politički orijentirani želi živjeti na selu, dok većina (55,30%) onih koji su se izjasnili lijevo politički orijentirani nema želju za životom na selu (Slika 6). Oni koji podržavaju politički centar su u gotovo jednakom postotku podijeljeni između onih koji žele i ne žele živjeti na selu. Analizom varijance ($F_{(3,578)} = 2,92; p < 0,05$) pokazalo se da postoji statistički značajna razlika između lijevo i desno politički orijentiranih, te da su desno politički orijentirani u većoj mjeri skloniji životu na selu.

Slika 7. Želja za životom na selu prema veličini mjesta (N=582)

Iako smo pretpostavili da će mladi sa sela biti podijeljeni između onih koji se žele i ne žele vratiti na selo, većina studenata (55,0%) koji su porijeklom sa sela želi se vratiti na selo. Na selu želi živjeti i 50% onih koji su svoj život proveli u naseljima od 2 001 do 10 000 stanovnika. Dok oni koji su većinu svog života proveli u naseljima s više od 10 001 stanovnika u većini ne žele živjeti na selu. Ohrabruju podaci da se više od polovice ispitanika podrijetlom sa sela na selo i želi vratiti. Analizom varijance željeli smo provjeriti postoji li statistički značajna razlika između grupa, te su rezultati ($F_{(3,578)} = 12,63; p < 0.05$) pokazali da postoji statistički značajna razlika između studenata koji su većinu svog života proveli u mjestu s do 2 000 stanovnika i studenata koji su većinu svog života proveli u mjestu koje ima između 10 001 i 100 000 stanovnika. Utvrdili smo i statistički značajnu razliku između studenata koji su većinu života živjeli u mjestu s do 2 000 stanovnika i onih koji su ga proveli u mjestu koje ima više od 100 001 stanovnika. Pokazalo se da su studenti koji su većinu svog života proveli na selu skloniji životu na selu. Osim navedenog, utvrdili smo i statistički značajnu razliku između studenata koji su većinu života proveli u mjestu koje ima između 2 001 i 10 000 stanovnika i onih koji su većinu života proveli u mjestu koje ima između 10 001 i 100 000 stanovnika. Oni koji su većinu života proveli u mjestu od 2 001 i 10 000 stanovnika skloniji su životu na selu. Ovo smatramo iznimno zanimljivim podatkom s obzirom na to da smo pretpostavili da će studenti iz grada (mjesto s više od 2 001 stanovnika) u većem postotku željeti živjeti na selu.

5.5. Infrastruktorna opremljenost sela

Ispitanike smo pitali bi li se odlučili na život na selu ukoliko bi se hrvatska sela modernizirala, potvrdno je odgovorilo njih 64,6%. Samo 13,9% naših ispitanika i nakon modernizacije sela ne bi željelo živjeti na selu. Ovakav postotak ukazuje da problem loše, i u nekim mjestima nepostojeće, infrastrukturne opremljenosti hrvatskih sela koji još uvijek nije razriješen, te da infrastruktorna opremljenost u velikoj mjeri utječe na želju mladih visokoobrazovanih ljudi za životom na selu.

Studentima koji razmišljaju o povratku/odlasku na selo ponudili smo da iskažu u kolikoj mjeri su određene infrastrukturne karakteristike važne za donošenje njihove odluke. Iako su u anketnom upitniku važnost navedenih infrastrukturnih karakteristika ispitanici mogli iskazati ljestvicom od 5 stupnja, za lakšu interpretaciju rezultata varijable smo rekodirali u 3 stupnja. U ovom odjeljku studenti su sami mogli birati hoće li odgovoriti na postavljena pitanja. Pa je tako od ukupno 233 ispitanika koji su iskazali želju za životom na selu 218 ispravno ispunilo ovaj dio upitnika. Ispitanike koji su izrazili želju za životom na selu i koji su ispravno ispunili ovaj dio upitnika podijelili smo u dvije kategorije na temelju veličine mjesta u kojem su proveli najveći dio svog života – jedna grupa onih koji su većinu života proveli na selu (mjesta s do 2 000 stanovnika) i druga grupa onih koji su većinu života proveli u gradu (mjesta od 2 001 i više stanovnika). Na koncu smo dobili 103 ispitanika koji su podrijetlom sa sela i 115 ispitanika koji su podrijetlom iz gradskih naselja, njihovi rezultati biti će prikazani u ovom poglavlju. U upitniku se nalaze osnovni infrastrukturni elementi, službe i ustanove za koje smatramo da bi mogle biti važne u odluci studenata da žive na selu. Osim toga, željeli smo provjeriti u kolikoj mjeri su za studente važne novčane naknade i poticaji uz pomoć kojih bi lakše kupili nekretninu ili se bavili poljoprivredom, za koje se smatra da predstavljaju velik poticaj za mlade da se odluče vratiti ili preseliti na selo.

Tablica 1: Potreba studenata koji žele živjeti na selu za infrastrukturnim elementima prema mjestu u kojem su proveli najveći dio života (N=218)

	Selo (N=103)			Grad (N=115)		
	1+2*	3	4+5	1+2	3	4+5
Struja	84,5%	4,9%	10,7%	94,8%	3,5%	1,7%
Vodovod	79,6%	8,7%	11,7%	87,0%	7,8%	5,2%
Širokopojasni internet	70,9%	17,5%	11,7%	75,7%	16,5%	7,8%
Odvoz smeća	69,9%	17,5%	12,6%	77,4%	15,7%	7,0%
Trgovina mješovitom robom	68,9%	14,6%	16,5%	76,5%	15,7%	7,8%
Kanalizacija	68,0%	18,4%	13,6%	69,6%	18,3%	12,2%
Osnovna škola	67,0%	15,5%	17,5%	73,9%	13,9%	12,2%
Dobra cestovna povezanost s gradom	67,0%	20,4%	12,6%	69,6%	19,1%	11,3%
Blizina obitelji/rodbine	55,3%	21,4%	23,3%	43,5%	27,0%	29,6%
Ambulanta	53,4%	29,1%	17,5%	75,7%	14,8%	9,6%
Novčana potpora za mlade poljoprivrednike	53,4%	17,5%	29,1%	40,0%	22,6%	37,4%
Ljekarna	52,4%	27,2%	20,4%	65,2%	22,6%	12,2%
Vrtić	51,5%	25,2%	23,3%	53,9%	20,0%	26,1%
Blizina grada	51,5%	25,2%	23,3%	51,3%	26,1%	22,6%
Dobar odnos sa susjedima	47,6%	31,1%	21,4%	56,5%	28,7%	14,8%
Plin	46,6%	25,2%	28,2%	52,2%	20,9%	27,0%
Pekara	46,6%	26,2%	27,2%	57,4%	24,3%	18,3%
Javni promet (autobus, željeznica...)	43,7%	29,1%	27,2%	47,0%	28,7%	24,3%
Kafić	40,8%	20,4%	38,8%	40,0%	20,9%	39,1%
Stomatološka ordinacija	37,9%	36,9%	25,2%	49,6%	32,2%	18,3%
Veterinarska stanica	37,9%	29,1%	33,0%	42,6%	33,9%	23,5%
Pošta	34,0%	32,0%	34,0%	46,1%	27,8%	26,1%
Radno mjesto u mjestu stanovanja	33,0%	23,3%	43,7%	33,0%	40,9%	26,1%
Park	32,0%	24,3%	43,7%	33,9%	29,6%	36,5%
Banka	27,2%	31,1%	41,7%	34,8%	27,8%	37,4%
Kulturne usluge i događanja	22,3%	32,0%	45,6%	25,2%	36,5%	38,3%
Novčana naknada za preseljenje na selo	17,5%	26,2%	56,3%	17,4%	32,2%	50,4%

*1+2= Iznimno mi je važno, bez toga se nikad ne bih odlučio/la na život na selu; 3= Nije ni važno, ni nevažno za moju odluku; 4+5= Uopće nije važno, svedjedno bih se odlučila na život na selu

Rezultati (Tablica 1) su pokazali da su osnovni elementi komunalne infrastrukture poput struje, vodovoda, širokopojasnog interneta, odvoza smeća i kanalizacije iznimno važni za naše ispitanike. Na ove stavke je oko ili više od 70% ispitanika odgovorilo da su im iznimno važne i da se bez njih nikada ne bi odlučili za život na selu. Od komunalne infrastrukture za studente je najmanje važan plin. Od uslužnih djelatnosti studentima je najvažnija trgovina mješovitom robom, dok su pekara i kafić manje važni. I obrazovne institucije su važne za studente, oko 70% ispitanika smatra da je osnovna škola važna ili iznimno važna, dok je potreba za vrtićem smanjena, oko 50% studenata smatra da je važno imati vrtić u selu. Za više od 67,0% studenata važna je dobra cestovna povezanost s gradom. Osim infrastrukture, pokazalo se da studenti smatraju važnim da stanuju u blizini svoje obitelji i rodbine. Blizina obitelji i rodbine važnija je za studente koji su većinu svog života proveli na selu. Od zdravstvenih ustanova studentima je najvažnije da selo u kojem bi stanovali ima ambulantu i ljekarnu, dok stomatološku ordinaciju i veterinarsku stanicu manje od polovice studenata smatra važnom. Studente smo pitali u kolikoj mjeri su im važne novčane naknade za preseljenje na selo ili novčana potpora za mlade poljoprivrednike. Studenti su iskazali da im je u većem postotku važna novčana potpora za mlade poljoprivrednike i možemo primijetiti da za razliku od ostalih elemenata novčana potpora je važnija za studente koji su veći dio svog života proveli na selu. Novčana naknada za preseljenje na selo najmanje je važna stavka koju smo ponudili studentima, što ne čudi budući da su ovi ispitanici na početku iskazali želju za životom na selu. I studenti koji su većinu svog života proveli na selu i oni koji su ga proveli u gradovima u gotovo podjednakom postotku (oko 51,0%) smatraju važnom blizinu grada. Dobar odnos sa susjedima važan je za manje od polovice studenata koji su većinu života proveli na selu i za 56,5% studenata koji su ga proveli u gradskim naseljima. Javni željeznički, autobusni itd. prijevoz nije važan u tolikoj mjeri, što može ukazivati da studenti u većoj mjeri planiraju putovati osobnim automobilom. Financijske službe poput banke i pošte studentima nisu izrazito važne, što nam govori da su studenti svjesni da su takve ustanove pretežito smještene u gradovima, te da bi gradnja istih u selima polako brisala granicu seoskih i gradskih naselja. Radno mjesto u mjestu stanovanja važno je za jednak postotak studenata iz grada i iz sela (33,0%), no primjećujemo da je taj postotak relativno nizak, što ne čudi budući da se većina poslova za koje naši ispitanici mogu konkurirati nalazi u gradovima. Park smatra važnim oko 30% naših

studentata. Ovakav slabiji rezultat smo očekivali budući da je jedna od najvažnijih karakteristika sela okruženost prirodom pa ne postoji velika potreba za parkovima. Ono što iznenađuje je izrazito nizak postotak studenata koji smatraju važnim kulturne usluge i događanja poput kazališta, kina, knjižnica i sl.. Svega 22,3% studenata podrijetlom sa sela i 25,2% studenata podrijetlom iz gradskih naselja ovu komponentu smatra važnom. Prijašnja istraživanja su pokazala kako nedostatak ovakvih sadržaja mladi percipiraju kao manu seoskim naseljima. No, kao objašnjenje za ovakav rezultat možemo uzeti da studentima u ovom uzorku nije važno da sadržaji ovakvog tipa budu u selima, ali da budu u obližnjim gradovima s kojima su sela dobro prometno povezana.

Naše istraživanje je pokazalo da oni koji žele živjeti na selu od sela zahtijevaju da je komunalna infrastruktura sela u kojem bi živjeli u dobrom stanju, prije svega da selo ima struju, vodovod, kanalizaciju, internet i odvoz smeća. Dakako, većinu infrastrukturnih stavki⁵ studenti koji su većinu svog života proveli u gradskim naseljima smatraju važnijima, što ne iznenađuje jer su navikli na bolju infrastrukturnu opremljenost. I naše istraživanje, kao i prijašnja istraživanja koja se bave infrastrukturom sela (Župančić, 2005), pokazala je važnost prometne infrastrukture i dobre cestovne povezanosti s gradom. Dobra povezanost s gradom utječe na smanjenje potrebe stanovnika sela za financijskim službama (banka, pošta), zdravstvenim uslugama (stomatološka ordinacija), kafićima te kulturnim uslugama i događanjima u samom selu. Iz istih razloga studenti ne smatraju važnim da im je radno mjesto u mjestu stanovanja. Pokazalo se da naši ispitanici ne žele selo infrastrukturno izjednačiti s gradom, pa ne zahtijevaju da su kulturne ustanove i događanja kao ni određene ustanove i službe (banka, pošta, ...) u seoskim naseljima.

Studente smo zamolili da na kraju odjeljka napišu ako postoji još nešto što smatraju važnim za život na selu. Neki od elemenata koji su važni za pojedine studente su i velik prostor oko kuće/izoliranost od susjeda, sportski tereni te organizirana društvena događanja koje bi povezala sumještane. Ono što je dio ispitanika napomenuo je da se navedeni sadržaji ne moraju nužno nalaziti u selu u kojem bi stanovali ali je bitno da postoje u blizini, odnosno najbližem gradu.

⁵ Osim blizine obitelji/rodbine, blizine grada, kafića i radnog mjesta u mjestu stanovanja.

5.4. Tvrdnje vezane uz prednosti i nedostatke sela u odnosu na grad

U našem istraživanju željeli smo ispitati stavove mladih visokoobrazovanih ljudi o životu na selu, pa smo tako iz istraživanja Đurđice Žutinić, Damira Kovačića, Ive Grgića i Jerka Jakovine pod nazivom „Percepcija kvalitete življenja i namjere o odlasku iz ruralnih sredina“ preuzeli tvrdnje o prednostima i nedostacima života na selu i dodali jednu našu („Mogućnost za zapošljavanje visokoobrazovanih ljudi u mojoj struci na selu su nepostojeće“) za koju smo smatrali da nedostaje s obzirom da ispitujemo studente, dok su se navedeni autori u svom istraživanju fokusirali na mlađe stanovništvo sela. Studenti su slaganje s ponuđenim tvrdnjama mogli izraziti ljestvicom od 5 stupnjeva, no radi lakše interpretacije rezultata rekodirali smo varijable u 3 stupnja⁶. U tekstu se fokusiramo na postotke slaganja s navedenim tvrdnjama. Kako bismo usporedili rezultate, u tablici su prikazane aritmetičke sredine studenata koji su izrazili želju za preseljenjem/ostankom na selu i studenata koji ne žele preseliti/ostati na selu. Iz analize smo izbacili studente koji su na pitanje žele li trenutno preseliti/vratiti se na selo odgovorili da nisu razmišljali o tome.

⁶ 1+2 = Ne slažem se; 3 = Niti se slažem, niti ne slažem; 4+5 = Slažem se

Tablica 2. Prednosti života na selu

	Žele se vratiti/preseliti na selo (N=233)	Ne žele se vratiti/preseliti na selo (N=228)		p	> / <
	M	M	F		
1. Na selu su manje gužve i slobodniji je prostor	4,78	4,54	6,707*	0,001	Žele > ne žele
2. Ljudi na selu žive u prirodnom okolišu u užem suživotu s prirodom	4,40	4,20	2,905	0,055	
3. Prostor za stanovanje na selu je humaniji	4,39	3,39	50,956*	< 0,01	Žele > ne žele
4. Selo je manje onečišćeno	4,36	4,31	3,090*	0,046	Žele > ne žele
5. Na selu su bliži kontakti među ljudima, sumještani se poznaju	4,33	4,30	0,417	0,659	
6. Selo čuva tradiciju i običaje	4,17	3,77	9,277*	< 0,01	Žele > ne žele
7. Na selu je zdravija prehrana	4,16	3,51	18,927*	< 0,01	Žele > ne žele
8. Osobna sigurnost ljudi je veća na selu	4,08	3,64	11,649*	< 0,01	Žele > ne žele
9. Na selu su čvršće obiteljske veze	3,77	3,36	7,067*	< 0,01	Žele > ne žele
10. Ljudi na selu više njeguju vjeru i vjerski život	3,62	3,78	1,627	0,197	
11. Na selu su ljudi izloženi manjem stresu	3,55	2,95	15,493*	< 0,01	Žele > ne žele
12. Troškovi života na selu su niži	3,23	3,29	0,684	0,505	
13. Na selu je manje kriminala, alkoholizma, narkomanije i sl.	3,13	2,51	15,922*	< 0,01	Žele > ne žele
14. Na selu nema velikih socijalnih razlika	2,87	2,50	5,900*	0,003	Žele > ne žele

* postoji statistički značajna razlika (p = 0,05)

Odmah možemo primijetiti da studenti koji žele živjeti na selu u većoj mjeri percipiraju prednosti života na selu (Tablica 2). Od 14 tvrdnji, samo s dvije tvrdnje se u većem postotku slažu studenti koji ne žele živjeti na selu: „Ljudi na selu više njeguju vjeru i vjerski život“ i „Troškovi života na selu su niži“. Tvrdnja o prednosti života na selu s kojom se studenti u najvećem postotku slažu je „Na selu su manje gužve i slobodniji je prostor“, više od 90,0% studenata se slaže s ovom tvrdnjom. Preko 80,0% studenata se slaže da je, u odnosu na grad, selo manje onečišćeno, da ljudi na selu žive u prirodnom okolišu u užem suživotu s prirodom te da su kontakti bliži među ljudima na selu. Studenti koji žele živjeti na selu u većoj mjeri (76,4%) smatraju da je sigurnost ljudi na selu veća u odnosu na grad. Najveća razlika među stavovima studenata koji žele živjeti na selu i onih koji to ne žele je kod tvrdnje broj 3. i tvrdnje broj 13. („Prostor za stanovanje na selu je humaniji“ i „Na selu je manje kriminala, alkoholizma, narkomanije i sl.“). 78,1% studenata koji žele živjeti na selu i 55,3% studenata koji ne žele živjeti na selu se slaže da je na selu zdravija prehrana. Više od polovice ispitanika percipira i to da selo čuva tradiciju i običaje. Malo manji postotak, 61,8% onih koji žele živjeti na selu i 50,4% onih koji to ne žele, smatra da su na selu čvršće obiteljske veze. Oko 20% manje studenata koji ne žele živjeti na selu u odnosu na one koji žele (56,2%) smatra da su stanovnici sela izloženi manjem stresu nego stanovnici grada. Tvrdnja s kojom su se obje grupe u najmanjem postotku složile je „Na selu nema velikih socijalnih razlika“. Žutinić i sur. (2010) utvrdili su statistički značajnu razliku između ispitanika koji žele i ne žele živjeti na selu samo na jednoj tvrdnji „Osobna sigurnost ljudi na selu veća je u odnosu na grad“, oni koji ne žele živjeti na selu u većem postotku izražavaju manje slaganje s tom tvrdnjom. Provedbom analize varijanci i Tamhane T2 posthoc testa za nehomogene varijance i Bonferronijevog posthoc testa za homogene varijance utvrdili smo statistički značajnu razliku u slaganju s čak 9 tvrdnji (1; 3; 4; 6; 7; 8; 9; 11; 13. i 14.) između ispitanika koji se žele i onih koji se ne žele vratiti/preseliti na selo. Studenti koji su izrazili da trenutno imaju želju za životom na selu statistički se značajno više slažu da je za razliku od grada, na selu manje gužve (slobodniji je prostor), onečišćenja, stresa, kriminala (alkoholizma, narkomanije i sl.), nema velikih socijalnih razlika, da selo za razliku od grada čuva tradiciju i običaje, da su obiteljske veze čvršće, sigurnost veća, zdravija je prehrana i da je prostor za stanovanje humaniji.

Postotke slaganja s tvrdnjama o prednostima života na selu usporedili smo između grupa socio-demografskih karakteristika. Iako smo pretpostavili da će se žene u većem postotku slagati s prednostima života na selu, u našem uzorku postotak najvećeg slaganja s tvrdnjama je jednak - i žene i muškarci se u najvećem postotku slažu sa 7 tvrdnji. Usporedili smo slaganja s prethodno navedenim tvrdnjama među fakultetima, te smo uočili da se studenti Akademije likovnih umjetnosti u najvećem postotku slažu s 9 od 14 tvrdnji o prednostima života na selu i sela općenito, što nije u skladu s našim predikcijama. Nakon Akademije likovnih umjetnosti, Agronomski fakultet se u najvećem postotku slaže s 4 tvrdnje. Studenti 1. godine u potpunosti prednjače u usporedbi sa studentima 5. godine, u najvećem postotku se slažu s čak 11 tvrdnji. Što ukazuje da iako studenti 1. godine u većoj mjeri percipiraju prednosti života na selu, u manjem postotku trenutno žele živjeti na selu. Ovu distinkciju možemo objasniti činjenicom da je pred njima još par godina studiranja pa trenutno ne razmišljaju o povratku na selo ili mijenjanju mjesta boravišta. S najviše tvrdnji i u najvećem postotku se slažu studenti koji se ne smatraju ni religioznima ni nereligioznima (8 tvrdnji). No, ako usporedimo studente koji se smatraju religioznima i one koji se smatraju nereligioznima primijetili smo da se religiozniji studenti u većoj mjeri slažu s tvrdnjama o prednostima života na selu. Desno politički orijentirani u najvećem postotku se slažu s čak 11 tvrdnji. Na kraju smo provjerili postoji li razlika u slaganju s navedenim tvrdnjama između studenata koji su većinu svog života proveli na selu i onih koji su ga proveli u gradu. Od ukupno 14 tvrdnji s njih pet se u najvećem postotku slažu oni koji su većinu života proveli u mjestu koje ima do 2 000 stanovnika. S pet tvrdnji se u najvećem postotku slažu i oni koji su većinu života proveli u mjestu s više od 100 001 stanovnika. Dok se s po dvije tvrdnje u najvećem postotku slažu oni koji su većinu života proveli u mjestima od 2 001 do 10 000 i od 10 001 do 100 000 stanovnika. Možemo reći da studenti podrijetlom sa sela i podrijetlom iz velikih gradova u podjednakoj mjeri percipiraju prednosti života na selu.

Tablica 3. Nedostaci života na selu

	Žele se vratiti/preseliti na selo (N=233)	Ne žele se vratiti/preseliti na selo (N=228)			
	M	M	F	p	> / <
1. Na selu su manje mogućnosti za školovanje i profesionalno usavršavanje	3,80	4,43	17,289*	< 0,01	Žele < Ne žele
2. Rad na selu teži je i zamorniji, više je fizičkog rada	3,75	3,96	2,264	0,105	
3. Selo je siromašnije zabavnim i kulturnim sadržajima	3,70	4,39	24,373*	< 0,01	Žele < Ne žele
4. Veća je prometna izoliranost sela	3,48	4,16	21,766*	< 0,01	Žele < Ne žele
5. Sredina na selu je konzervativnija	3,43	4,24	34,633*	< 0,01	Žele < Ne žele
6. Mogućnost za zapošljavanje visokoobrazovanih ljudi u mojoj struci na selu su nepostojeće	2,97	3,96	29,442*	< 0,01	Žele < Ne žele
7. Privatnost pojedinca manja je na selu	2,92	3,80	28,985*	< 0,01	Žele < Ne žele
8. Seljani imaju manje slobodnog vremena i vremena za odmaranje	2,70	2,68	0,792	0,453	
9. Mogućnosti za zaradu na selu su manje	2,79	3,50	20,812*	< 0,01	Žele < Ne žele
10. Komunalna opremljenost (voda, plin i sl) lošija je na selu	2,68	3,39	16,884*	< 0,01	Žele < Ne žele
11. Na selu su manje mogućnosti za ostvarenje gospodarskog uspjeha	2,40	2,91	11,184*	< 0,01	Žele < Ne žele
12. Stambeni prostori na selu lošije su uređeni i slabije opremljeni	2,14	2,88	20,660*	< 0,01	Žele < Ne žele

* postoji statistički značajna razlika (p = 0,05)

Uz 14 tvrdnji koje su se odnosile na prednosti života na selu i sela općenito studentima smo ponudili da iskažu slaganje odnosno neslaganje na 12 tvrdnji koje se odnose na negativne strane života na selu. Možemo primijetiti da studenti koji ne žele živjeti na selu u većoj mjeri percipiraju nedostatke života na selu i sela općenito, s 11 od 12 tvrdnji su se složili u većem postotku. Jedina tvrdnja s kojom se studenti koji ne žele živjeti na selu slažu u manjem postotku od onih koji to žele je "Seljani imaju manje slobodnog vremena i vremena za odmaranje". Najveće razlike u neslaganju studenata koji žele živjeti na selu i onih koji ne žele živjeti na selu možemo primijetiti kod tvrdnji 5; 6. i 7. („Sredina na selu je konzervativnija“, „Mogućnost za zapošljavanje visokoobrazovanih ljudi u mojoj struci na selu su nepostojeće“ i „Privatnost pojedinca manja je na selu“). Tvrdnja s kojom su se obje grupe studenata složile u najvećem postotku je ona koja govori kako su na selu manje mogućnosti za školovanje i profesionalno usavršavanje, što je u skladu s rezultatima prethodnih istraživanja koja su pokazala kako je školovanje jedan od najčešćih razloga za odlazak mladih sa sela. Iako su studenti pokazali izrazito malu potrebu za kulturnim ustanovama i događanjima na selu, 66,5% onih koji žele živjeti na selu i čak 89,0% onih koji ne žele živjeti na selu smatra da je selo u odnosu na grad siromašnije zabavnim i kulturnim događanjima. Studenti u većoj mjeri percipiraju da na selu ima više fizičkog rada, te da je rad teži i zamorniji. Ono što je dobar pokazatelj je niski stupanj slaganja s tvrdnjom koja govori kako su na selu manje mogućnosti za ostvarenje gospodarskog uspjeha, što ukazuje da studenti u većoj mjeri smatraju da je gospodarski uspjeh jednako ili lakše ostvariti na selu nego u gradu. Više od polovice studenata koji žele živjeti na selu i 85,5% onih koji ne žele, smatra da je sredina na selu konzervativnija od one u gradu. Studenti u velikoj mjeri percipiraju i prometnu izoliranost sela. Studenti koji žele živjeti na selu u većem postotku se ne slažu da su mogućnosti za zaradu manje nego u gradu, dok više od polovice onih koji ne žele živjeti na selu smatra da su mogućnosti za zaradu manje na selu. Upravo percepcija da je na selu mogućnost zarade jednaka ili veća u usporedbi s mogućnosti zarade u gradu može biti jedan od razloga zbog kojeg studenti žele živjeti na selu. Studente smo tražili da izraze stupanj slaganja s tvrdnjom koja se odnosi na nepostojanje mogućnosti zapošljavanja na selu visokoobrazovanih ljudi u njihovoj struci. Studenti koji žele živjeti na selu su podijeljeni između onih koji se s tom tvrdnjom slažu (41,6%) i onih koji se ne slažu (46,1%). Među onima koji se ne slažu u najvećem broju su studenti Agronomskog fakulteta, što ne čudi

budući da je njihovo zanimanje usko vezano uz poljoprivredu i selo. 73,2% studenata koji ne žele živjeti na selu se s navedenom tvrdnjom ne slaže. Studenti koji žele živjeti na selu u većini (47,2%) se ne slažu da je komunalna opremljenost sela lošija od komunalne opremljenosti grada. Studenti zato ne smatraju da su stambeni prostori na selu lošije uređeni i slabije opremljeni što opet potvrđuje prijašnja istraživanja koja su dokazala da su seoske kuće po opremljenosti dosegle nivo kuća u gradu. Većina studenata koji žele živjeti u gradu smatra da je privatnost pojedinca manja na selu, dok su oni koji žele živjeti na selu podijeljenog mišljenja. Žutinić i sur. (2010) utvrdili su statistički značajnu razliku između onih koji žele i ne žele živjeti na selu na četiri tvrdnje: "Veća je prometna izoliranost sela"; "Selo je siromašnije zabavnim i kulturnim sadržajima"; "Mogućnosti za zaradu na selu su manje nego u gradu" i "Sredina je na selu konzervativnija". Kako bi utvrdili postoji li statistički značajna razlika u slaganju s tvrdnjama o nedostacima života na selu proveli smo analizu varijance, te Bonferroni posthoc test za homogene varijance i Tamhaneov T2 posthoc test za nehomogene varijance. Utvrdili smo da postoji statistički značajna razlika između studenata koji se žele vratiti/preseliti na selo i onih koji to ne žele na 10 od ukupno 12 tvrdnji. Odnosno, na tvrdnjama 1; 3; 4; 5; 6; 7; 9; 10; 11. i 12. postoji statistički značajna razlika između studenata koji se žele vratiti/preseliti na selo i onih koji ne žele. Studenti koji se ne žele vratiti/preseliti na selo u većoj mjeri se slažu s tvrdnjama o nedostacima života na selu i sela općenito.

Željeli smo provjeriti postoji li razlika u postocima slaganja s tvrdnjama o nedostacima života na selu među studentima na temelju veličine naselja u kojem su proveli većinu svog života. Utvrdili smo da se studenti koji su većinu svog života proveli u mjestu s više od 100 001 stanovnika u najvećoj mjeri slažu s tvrdnjama. Na čak 9 od ukupno 12 tvrdnji ovi su studenti svoje slaganje izrazili u najvećem postotku. Stoga studenti koji su podrijetlom iz velikih gradova percipiraju prednosti života na selu, ali percipiraju i njegove nedostatke.

5.6. Ostanak u Hrvatskoj

Kao što smo rekli ranije, velik broj mladih visokoobrazovanih ljudi odlučuje napustiti Hrvatsku u potrazi za boljim uvjetima života i rada. U našem istraživanju, osim odlaska mladih sa sela željeli smo se dotaknuti i tog problema. Studentima smo ponudili 9 tvrdnji koje se odnose na odlazak iz Hrvatske, na taj način smo željeli provjeriti planiraju li nakon studija napustiti Hrvatsku i zaposlenje naći u inozemstvu te u kojim uvjetima bi svoje mišljenje promijenili. Naše istraživanje je pokazalo (Tablica 4) da 41,1% ispitanika nakon studija ne želi otići iz Hrvatske, što nije izrazito dobar rezultat s obzirom na to da se skoro oko 10% naših ispitanika u potpunosti sigurno da nakon studija želi otići iz Hrvatske. Ukoliko se u roku od 5 godina nakon završetka studija ne zaposle oko 35% njih će otići iz Hrvatske, postotak onih koji ne žele otići iz Hrvatske se smanjio na 16,5%. Taj postotak se povećava s povećanjem i godina za zaposlenje, pa se oko 52% ispitanika u potpunosti slaže s tvrdnjom da će otići iz Hrvatske ukoliko u roku od 10 godina ne nađu zaposlenje. Studenti su podijeljeni između onih kojima je važna vlastita nekretnina i onima kojima nije. Što se tiče posjedovanja automobila, veći postotak ispitanika se ne slaže s tvrdnjom da će otići iz Hrvatske ukoliko neće moći imati vlastiti automobil. Ukoliko ne osnuju obitelj do 35. godine gotovo polovica ispitanika (47,9%) neće napustiti Hrvatsku. Ni neslaganje s političkim stavovima za 34,0% ispitanika nije razlog za odlazak iz Hrvatske, dok njih 27,0% neće otići iz Hrvatske ukoliko odu i njihove obitelji i prijatelji. Budući da nam je fokus na povratku/odlasku mladih na selo, analizom varijance željeli smo utvrditi postoji li statistički značajna razlika između 5 grupa slaganja s tvrdnjom „Nakon studija želim otići iz Hrvatske“ s obzirom na želju povratka/odlaska na selo. Utvrdili smo statistički značajnu razliku ($F_{(4,577)} = 6.151$; $p < 0.05$) onih koji se „uopće ne slažu“ i dvije grupe: onih koji se „djelomično ne slažu“ i onih koji se „djelomično slažu“ s navedenom tvrdnjom. Oni koji se uopće ne slažu s tim da će nakon završetka studija otići iz Hrvatske skloniji su životu na selu od onih koji se djelomično slažu i djelomično ne slažu.

Tablica 4. Tvrdnje vezane uz odlazak iz Hrvatske (N=582)

	1*	2	3	4	5
1. Nakon studija želim otići iz Hrvatske	41,1%	15,5%	18,2%	17,2%	8,1%
2. Otići ću iz Hrvatske ako u Hrvatskoj nemam zaposlenja do 5 godina nakon završetka studija	16,5%	8,2%	16,5%	23,9%	34,9%
3. Otići ću iz Hrvatske ako u Hrvatskoj nemam zaposlenja do 10 godina nakon završetka studija	15,1%	5,5%	13,4%	14,3%	51,7%
4. Otići ću iz Hrvatske ako u Hrvatskoj ne mogu imati vlastitu nekretninu	21,8%	14,6%	24,2%	16,7%	22,7%
5. Otići ću iz Hrvatske ako u Hrvatskoj ne mogu imati vlastiti automobil	29,9%	13,6%	22,2%	12,9%	21,5%
6. Otići ću iz Hrvatske ako nisam stvorio/la obitelj do 35. godine	47,9%	12,4%	18,9%	7,4%	13,4%
7. Otići ću u Hrvatskoj ako se u Hrvatskoj nisam zaposlio/la u struci	29,0%	14,9%	19,8%	13,6%	22,7%
8. Otići ću iz hrvatske ako se ne budem slagao/la s političkim odlukama	34,0%	15,3%	25,3%	12,7%	12,7%
9. Otići ću iz Hrvatske ako odu i moji prijatelji/obitelj.	27,0%	16,8%	23,5%	16,8%	15,8%

*1= Uopće se ne slažem; 2= Djelomično se ne slažem; 3= Niti se slažem, niti ne slažem; 4= Djelomično se slažem; 5= U potpunosti se slažem

5.7. Ograničenja i nedostaci istraživanja

Istraživanje koje je prikazano u ovom radu ima brojna ograničenja. Istraživanje je prvotno osmišljeno u dva dijela (kvantitativni i kvalitativni). Planirano je provesti anketne upitnike na prigodnim uzorcima studenata šest fakulteta koji su trebali biti provedeni uživo. Na taj način dobili bi prigodne uzorke studenata koji bi se za vrijeme trajanja anketiranja nalazili na predavanjima. Drugi dio istraživanja trebao se sastojati od 20 intervjua sa sugovornicima koji su već završili fakultet i vratili se ili preselili na selo. Na taj način dobili bi detaljniji uvid u to kakav je život visokoobrazovanih mladih ljudi na selu, što ih je potaknulo na odluku o povratku/preseljenju. Zbog pandemije COVID – 19 koja je zadesila Hrvatsku u ožujku 2020. godine provedba anketnih upitnika uživo i intervjua nije bila moguća. Iz tog razloga bili smo primorani istraživanje provesti u obliku online anketnog upitnika. Zbog ovakvog načina istraživanja u uzorku smo dobili veći broj žena, što je i u skladu s istraživanjima koja su dokazala da žene u većem postotku odgovaraju na online ankete. Osim toga, omjer studenata među fakultetima je nejednak i uzorak koji imamo nije reprezentativan, zbog čega ne možemo zaključivati na temelju cijele populacije studenata. Osim navedenog, predlažemo da se izloženo istraživanje provede u obliku longitudinalnog istraživanja na studentima 1. godine i naknadno kada će biti pred završetkom studija, na taj način možemo vidjeti mijenja li se želja za životom na selu tokom studija, nažalost ovakav tip istraživanja nije bilo moguće provesti za potrebe diplomskog rada. Još jedan nedostatak ovog istraživanja je i činjenica da su studenti u našem uzorku podrijetlom iz različitih regija Hrvatske. Smatramo da bi se ovakva istraživanja trebala fokusirati na pojedine regije. Razlog ovog prijedloga je u različitosti socio-demografskih problema s kojima se pojedine regije suočavaju. Odnosno, ista rješenja ne možemo primjenjivati na npr. područje Gorskog Kotara i Slavonije. Uz pomoć podataka takvih istraživanja mogu se kreirati lokalne politike koje bi imale veći utjecaj na revitalizaciju sela od politika koje se odnose na cijelu Hrvatsku.

6. Zaključak

Visokoobrazovani mladi ljudi su iznimno važni za revitalizaciju hrvatskih seoskih naselja, zbog toga smo se u ovom radu fokusirali upravo na njih. Metodom online anketnog upitnika na uzorku 582 studenata 6 fakulteta Sveučilišta u Zagrebu željeli smo ispitati žele li studenti živjeti na selu, koji su im infrastrukturni elementi važni za donošenje odluke o životu na selu, u kojoj mjeri percipiraju prednosti i nedostatke života na selu i žele li uopće živjeti u Hrvatskoj. U ovom radu fokusirani smo na visokoobrazovano mlado stanovništvo jer daljnje obrazovanje je često prvi korak ka trajnom odlasku mladih iz sela, dok njihovo visoko obrazovanje predstavlja svojevrsan kapital koji je važno iskoristiti za razvoj sela. Zato je glavni cilj ovog rada utvrditi koji su razlozi zbog kojih se dio visokoobrazovane mlade populacije vraća/odlazi živjeti na selo, a dio ne vraća/ne odlazi živjeti na selo nakon završenog studija.

Rezultati istraživanja pokazali su da 40,0% naših studenata trenutno ima želju za životom na selu. Kao prednosti života na selu i sela općenito studenti se u najvećem postotku slažu s tim da na selu ima manje gužve i da je prostor za stanovanje humaniji nego u gradu, da je prirodan okoliš, ima manje onečišćenja i kontakti među ljudima su bliži. S nedostacima života na selu s kojima se studenti slažu u najvećem postotku su manje mogućnosti za školovanje i profesionalno usavršavanje, teži rad, nedostatak zabavnih i kulturnih sadržaja te veća prometna izoliranost. Dio istraživanja koje se bavilo infrastrukturnom opremljenošću sela pokazalo je da studenti koji žele živjeti na selu zahtijevaju da je komunalna infrastruktura sela u kojem bi živjeli u dobrom stanju, prije svega da selo ima struju, vodovod, kanalizaciju, internet i odvoz smeća. Istraživanje je pokazalo i da je studentima iznimno važna prometna infrastruktura i dobra cestovna povezanost s gradom. Dobra povezanost s gradom utječe na smanjenje potrebe stanovnika sela za financijskim službama (banka, pošta), zdravstvenim uslugama (stomatološka ordinacija), kafićima te kulturnim uslugama i događanjima u samom selu. Iz istih razloga studenti ne smatraju važnim da im je radno mjesto u mjestu stanovanja.

Pretpostavili smo da će većina visokoobrazovanih mladih iz grada percipirati više nedostataka života na selu i htjet će ostati u gradu (H1), te da će mladi sa sela biti podijeljeni između onih koji vide više prednosti života na selu i života u gradu, odnosno između onih koji se žele i ne žele vratiti na selo (H2). Iako smo pretpostavili da će studenti koji su većinu

života proveli na selu biti podijeljeni između onih koji se žele i ne žele vratiti na selo, većina (55,0%) ih se želi vratiti. Na selu želi živjeti i 50% onih koji su većinu života proveli u naseljima koja imaju između 2 001 i 10 000 stanovnika. Dok studenti koji su većinu života proveli u mjestima od 10 001 do 100 000 stanovnika i mjestima koja imaju više od 100 001 u većini ne žele živjeti na selu (više od 50,0%). Utvrdili smo statistički značajnu razliku između studenata koji su većinu svog života proveli u mjestu s do 2 000 stanovnika i dvije grupe studenata - onih koji su većinu svog života proveli u mjestu koje ima između 10 001 i 100 000 stanovnika i onih koji su većinu života proveli u mjestu koje ima više od 100 001 stanovnika. Pokazalo se da studenti koji su većinu svog života proveli na selu u većem postotku i žele živjeti na selu. Osim navedenog, utvrdili smo i statistički značajnu razliku između studenata koji su većinu života proveli u mjestu koje ima između 2 001 i 10 000 stanovnika i onih koji su većinu života proveli u mjestu koje ima između 10 001 i 100 000 stanovnika. Oni koji su većinu života proveli u mjestu od 2 001 i 10 000 stanovnika skloniji su životu na selu. Utvrdili smo da se studenti koji su većinu života proveli u seoskim naseljima i oni koji su većinu života proveli u mjestima s više od 100 001 stanovnika u jednakom omjeru slažu s tvrdnjama o prednostima života na selu. Studenti koji su većinu života proveli u mjestima s više od 100 001 stanovnika u većoj mjeri se slažu s tvrdnjama o nedostacima života na selu. Na temelju ovih rezultata možemo odbaciti H1: Većina visokoobrazovanih mladih iz grada percipirat će više nedostataka života na selu i htjet će ostati u gradu i H2: Mladi sa sela biti će podijeljeni između onih koji vide više prednosti života na selu i života u gradu, odnosno između onih koji se žele i ne žele vratiti na selo.

Pretpostavili smo i da će žene, prve godine studija, studenti Agronomskog i Šumarskog fakulteta, religiozniji, politički desno orijentirani studenti i oni koji su najveći dio svog života proveli na selu u većem postotku percipirati prednosti života na selu i htjet će se vratiti na selo, u odnosu na muškarce, pete godine studija, studente ostalih fakulteta, nereligiozne, politički lijevo orijentirane i one koji su najveći dio svog života proveli u gradu (H3). Naše istraživanje je pokazalo da iako postoji statistički značajna razlika između spolova, muškarci više nego žene žele živjeti na selu. Kao što smo i pretpostavili, studenti Agronomskog i Šumarskog fakulteta u većem postotku žele živjeti na selu, ali je i gotovo polovica studenata Fakulteta strojarstva i brodogradnje iskazalo želju za životom na selu. Utvrdili smo statistički značajnu razliku između studenata Agronomskog i Prirodoslovno – matematičkog fakulteta

te Agronomskog i Filozofskog fakulteta– studenti Agronomskog fakulteta statistički značajnije žele živjeti na selu od studenata Prirodoslovno – matematičkog i Filozofskog fakulteta. Utvrdili smo i da iako postoji statistički značajna razlika između godina studija, studenti 5. godine u većem postotku trenutno imaju želju za životom. Religiozniji i studenti koji „ni jesu, ni nisu religiozni“ studenti u većoj mjeri žele živjeti na selu, no nismo utvrdili statistički značajnu razliku između grupa religioznosti. Većina studenata koji su se izjasnili kao desno politički orijentirani trenutno ima želju za životom na selu, dok većina onih koji su se izjasnili kao lijevo politički orijentirani nema želju za životom na selu. Osim toga, utvrdili smo statistički značajnu razliku između lijevo i desno politički orijentiranih - desno politički orijentirani su skloniji životu na selu. Studenti Akademije likovnih umjetnosti, 1. godine studija, oni koji se smatraju „ni religioznima, ni nereligioznima“, desno politički orijentirani u većem postotku se slažu s tvrdnjama o prednostima života na selu. Dok se žene i muškarci slažu u jednakom omjeru. Ukoliko pogledamo distinkciju između religioznih i nereligioznih, religiozniji se u većoj mjeri slažu s tvrdnjama o prednostima života na selu. Na temelju ovih rezultata možemo djelomično prihvatiti H3 (religiozniji i desno politički orijentirani u većem postotku žele živjeti na selu i slažu se s tvrdnjama o prednostima života na selu).

Možemo zaključiti da je ključ revitalizacije sela u boljoj komunalnoj i prometnoj infrastrukturi. Mladi visokoobrazovani studenti u najvećoj mjeri ne mogu tražiti zaposlenje u seoskim naseljima, da bi se odlučili na život na selu zahtijevaju dobru prometnu povezanost s gradovima u kojima planiraju raditi. Više od 70,0% onih koji ne žele živjeti na selu naveli su da su mogućnosti za zapošljavanje visokoobrazovanih ljudi u njihovoj struci na selu nepostojeće. Rješavanje problema deagrarizacije vidimo u novčanim poticajima za mlade poljoprivrednike koje važnima smatra čak 53,4% studenata koji su podrijetlom sa sela i 40,0% studenata koji su podrijetlom iz grada. Uz pomoć ovakvih poticaja mladima se olakšava početak bavljenja poljoprivrednom. Smatramo da bi ovakvi poticaji mogli biti od veće važnosti za one koji su podrijetlom iz grada ali bi se željeli baviti poljoprivredom. Oni u većini slučajeva nemaju zemljišta ni strojeva, koje mladi sa sela najčešće nasljeđuju, te im novčana potpora olakšava početak bavljenja poljoprivredom.

Bez obzira na brojna ograničenja i nedostatke ovog istraživanja smatramo da je, zbog malog broja socioloških istraživanja koja se bave ovom temom, ovo istraživanje iznimno relevantno. Ovo istraživanje može poslužiti kao svojevrsna baza za produbljivanje problematike odlaska visokoobrazovanih mladih ljudi sa sela. Problem odlaska mladih sa sela zbog visokog obrazovanja i njihovo ne vraćanje nakon završetka studija, ali i općenit problem odlaska mladih sa sela potrebno je staviti u fokus budućih istraživanja sociologije sela. Potrebno je na reprezentativnim uzorcima ispitati na koji način bi se mlade moglo odvratiti od toga da nakon studija ostaju u gradovima. Osim toga, potrebno je napraviti distinkciju prema regijama u Hrvatskoj jer smatramo da se razlozi odlaska mladih sa sela razlikuju od regije do regije. Na temelju dobivenih rezultata potrebno je sastaviti lokalne politike koje bi se bavile ovim problemom.

8. Literatura

- Adamović, M. i Mežnarić, S. (2003). Potencijalni i stvarni "odljev" znanstvenog podmlatka iz Hrvatske: empirijsko istraživanje. *Revija za sociologiju*, 34 (3-4), 143-160.
- Bognar, A. (1990). Geografske značajke i suvremeni procesi na otoku Vrgadi. *Hrvatski geografski glasnik*, 52. (1.), 91-109.
- Braičić, Z. i Lončar, J. (2012). Međuovisnost industrijalizacije i nekih oblika socijalne mobilnosti stanovništva u sisačkom i petrinjskom kraju. *Geoadria*, 17 (2), 209-234.
- Cifrić I., Trako Poljak T., Klasnić K.(ur.) (2013). Hrvatski identitet u promjeni? Relacijski identiteti 2. *Revija za sociologiju*, 43 (3), 294-297.
- Cifrić, I. (1978). Potencijalna prostorna pokretljivost stanovnika središnje Hrvatske. *Sociologija i prostor*, (59-60), 30-42.
- Cifrić, I. (1975). Privlačnost Zagreba kao velikog grada (Istraživanje na području Srednje Hrvatske). *Revija za sociologiju*, 5 (4), 82-92.
- Dilić, E. (1969). Seoska sredina i mladi. *Sociologija i prostor*, (25), 18-32.
- Golub, B. (2001). O(p)stanak ili bijeg mladih iz znanosti. *Revija za sociologiju*, 32 (1-2), 1-15.
- Hodžić, A. (2006). *Selo kao izbor*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja u Zagrebu.
- Ilišin, V. (2003). Politička participacija mladih i politika prema mladima: Hrvatska u europskom kontekstu. *Politička misao*, 40 (3), 37-57.
- Kostić, C. (1966). Selo i grad kriterijumi razlikovanja. *Sociologija i prostor*, (11-12), 129-142.
- Lajić, I. i Mišetić, R. (2013). Demografske promjene na hrvatskim otocima na početku 21. stoljeća. *Migracijske i etničke teme*, 29 (2), 169-199.
- Mrđen, S. i Marić, I. (2018) Demografski depresivna područja u Hrvatskoj: kakva treba biti populacijska politika?. U: prof. dr. Bukvić, R. (ur.) *Zbornik Matice srpske za društvene nauke* (167)
- Nejašmić, I. (1991). Moguća revitalizacija sociodemografski depresivnih područja Hrvatske. *Sociologija i prostor*, (111-114), 11-24.
- Nejašmić, I. (1990). Osnovne značajke depopulacije u Hrvatskoj u razdoblju 1953—1981.. *Sociologija i prostor*, (107-108), 33-50.
- Pokos, Nenad (2002.): *Metodologija izdvajanja seoskog stanovništva, njegov raspored i propisne promjene 1953.-2001.* – U: Maja Štambuk, Ivan Rogić i Anka Mišetić (ur.): *Prostor iza: kako modernizacija mijenja hrvatsko selo.* – Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 31-56 str

Puljiz, V. (1970). Iseljavanje stanovništva iz sela i poljoprivrede (Nekoliko podataka i zapažanja). *Sociologija i prostor*, (27-28), 14-26.

Puljiz, V. (2002). Oblici i posljedice deagrarizacije u našem selu. *Sociologija i prostor*, 40 (3/4 (157/158)), 367-385.

Seferagić, D. (2002) Selo između tradicionalne i virtualne zajednice, U: *Selo: izbor ili usud*. (ur. Seferagić, D.) Zagreb: Institut za društvena istraživanja u Zagrebu.

Stipić, S. (2018) Stavovi i mišljenja mladih o prednostima i nedostacima življenja na selu. Diplomski rad. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Agronomski fakultet.

Štambuk, M. (1993). Od "stare" k "novoj" ruralnosti. *Sociologija i prostor*, (121-122), 173-182.

Štambuk, M. (1991). Društvene mijene ruralnog prostora Hrvatske. *Sociologija i prostor*, (111-114), 1-10.

Šuljok, A. (2006). Socijalno podrijetlo mladih znanstvenika i (samo)obnavljanje znanosti. *Sociologija i prostor*, 44 (172/173 (2/3)), 289-308.

Šundalić, A. (2010). Selo - iz autentičnosti u neprepoznatljivost. Osijek: Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku.

Šundalić, A., Mesarić, J. i Pavić, Ž. (2010). Suvremeni seljak i informacijska tehnologija. *Ekonomski vjesnik*, XXIII (1), 50-60.

Šundalić, A. (2006). Osiromašivanje i nerazvijenost – Slavonija i Baranja u očima njezinih stanovnika. *Socijalna ekologija*, 15(1-2):125-143

Šundalić, A. (2000). Uloga ljudskog čimbenika u revitalizaciji slavonskog sela i poljoprivrede. *Sociologija i prostor*, (149-150), 375-391.

Troskot, Z., Prskalo, M.E. i Šimić Banović, R. (2019). Ključne odrednice iseljavanja visokokvalificiranog stanovništva: slučaj Hrvatske s komparativnim osvrtom na nove članice EU-a. *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu*, 56 (4), 877-904.

Zakon o lokalnoj i područnoj (regionalnoj) samoupravi. (NN 33/2001-569)

Živić, D. (2003). Neka obilježja diferenciranog demografskog razvoja urbanih i ruralnih naselja/područja Istočne Hrvatske. *Migracijske i etničke teme*, 19 (1), 71-95.

Župančić, M. (2005). Infrastrukturna opremljenost hrvatskih seoskih naselja. *Sociologija i prostor*, 43 (3 (169)), 617-657.

Župančić, M. (2002). Vitalni poljoprivrednici i drugi akteri u razvoju ruralnih područja, U: *Selo: izbor ili usud*. (ur. Seferagić, D.) Zagreb: Institut za društvena istraživanja u Zagrebu.

Župančić, M. (2000). Tranzicija i modernizacijske perspektive hrvatskog sela. *Sociologija i prostor*, (147-148), 11-78.

Žutinić, Đ., Kovačić, D., Grgić, I. i Markovina, J. (2010). Percepcija kvalitete življenja i namjere o odlasku iz ruralnih sredina. Društvena istraživanja, 19 (1-2 (105-106)), 137-159.

Internetski izvori:

Agrobiz (2019). URL: <https://www.agrobiz.hr/agrovijesti/mladim-poljoprivrednicimainovih-45-7-milijuna-kuna-13853> (20.08.2020.)

Agencija za plaćanja u poljoprivredi, ribarstvu i ruralnom razvoju (2020). URL: <https://www.apprrr.hr/mjera-6-razvoj-poljoprivrednih-gospodarstava-i-poslovanja/> (20.08.2020.)

Državni zavod za statistiku (2011). Model diferencijacije urbanih, ruralnih i prijelaznih naselja u Republici Hrvatskoj. Dostupno na: https://www.dzs.hr/Hrv/publication/metodologije/metod_67.pdf (11.09.2020.)

DZS – Državni zavod za statistiku (2011). URL: <https://www.dzs.hr/> (27.6.2019.).

DZS – Državni zavod za statistiku (2001). URL: <https://www.dzs.hr/> (27.6.2019.).

E-usmjeravanje (2020). <http://www.e-usmjeravanje.hzz.hr/obrazovanje> (22.08.2020.)

Geografija.hr (2020). URL: <https://www.geografija.hr/rjecnik/deagrarizacija/> (21.08.2020.)

Jutarnji list (2020). Mala hrvatska općina prodaje kuće za jednu kunu: „Za kupce imamo nekoliko uvjeta“ URL: <https://novac.jutarnji.hr/novcanik/mala-hrvatska-opcina-prodaje-kuce-za-jednu-kunu-za-kupce-imamo-nekoliko-uvjeta/10000663/> (24.08.2020.)

Ministarstvo poljoprivrede (2020). URL: <https://poljoprivreda.gov.hr/istaknute teme/poljoprivreda-173/poljoprivredna-politika/agroekonomske-analize/zeleno-izvjesce/189> (22.08.2020.)

MOZVAG-preglednik studijskih programa (2020). URL: <http://www.mozvag.srce.hr/preglednik/pregled/hr/podrucje/prikaziPolje.html?oznakapodrucje=4&oznakapolje=4.01> (22.08.2020.)

24 sata (2020). Poželjan gradić za život u kojeg se talno ulaže i daju poticaji za mlade obitelji. URL: <https://www.24sata.hr/news/pozeljan-gradic-za-zivot-u-kojeg-se-stalno-ulaze-i-daju-poticaji-za-mlade-obitelji-708267> (24.08.2020.)

Sažetak

Odlazak mladih sa sela predstavlja veliki problem za egzistenciju hrvatskih sela. Smanjenje broja mladih u seoskom stanovništvu uzrokuje senilizaciju stanovništva i postepeno propadanje sela. Odlazak visokoobrazovanog stanovništva još više pogoršava socio-demografsku sliku seoske populacije. U ovom radu prikazali smo rezultate istraživanja koje je provedeno 2020. godine na uzorku studenata 6 fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Cilj istraživanja je utvrditi žele li se studenti nakon završenog studija vratiti ili preseliti na selo. Ispitali smo koji infrastrukturni elementi su važni da bi se studenti odlučili živjeti na selu. Osim toga, ispitali smo u kojoj mjeri studenti percipiraju prednosti i nedostatke života na selu i sela općenito. Na kraju smo se dotaknuli odlaska mladih iz Hrvatske te smo studente pitali planiraju li nakon studija napustiti Hrvatsku.

Ključne riječi: Ruralni egzodus, deagrarizacija, odljev mozgova, visokoobrazovani mladi na selu, ruralni razvoj

Abstract

The departure of young people from the countryside is a big problem for the existence of Croatian villages. The decrease in the number of young people in the rural population causes the senility of the population and the gradual decline of the village. The departure of the highly educated population further worsens the socio-demographic picture of the rural population. In this paper, we present the results of a survey conducted in 2020 on a sample of students from 6 faculties of the University of Zagreb. The aim of the research is to determine whether students want to return or move to the countryside after graduation. We examined which infrastructural elements are important for students to choose to live in the countryside. In addition, we examined the extent to which students perceive the advantages and disadvantages of rural life and the village in general. In the end, we touched on the topic of departure of young people from Croatia and asked the students if they plan to leave Croatia after their studies.

Key words: Rural exodus, deagrarization, brain drain, highly educated rural youth, rural development